

Tošenovský, Ludvík

Dialektická metodologie a věda

In: Tošenovský, Ludvík. *Dialektika a věda*. Vyd. 1. V Brně: Universita J.E. Purkyně v Brně, 1970, pp. 43-90

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/120268>

Access Date: 01. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

KAPITOLA DRUHÁ

DIALEKTICKOLOGICKÁ METODOLOGIE A VĚDA

V kapitole první jsme pojednávali o vztahu mezi dialektikou a vědou (o dějinných i soudobých souvislostech mezi nimi), majíce na mysli dialektiku v nejširším slova smyslu. V této kapitole nám půjde především o dialektiku pojímanou jako metodologie, přesněji jen o dialektickologickou metodologii. Pod vědou budeme sice nadále rozumět hlavně speciální vědu, avšak vztah dialektickologické metodologie k vědě je na prvním místě jejím vztahem k filosofickým vědám, protože tato metodologie je primárně metodologií filosofickou; ještě důsledněji budeme proto v této kapitole odlišovat „speciální vědy“ od „věd filosofických“.

Tak jako dosud chceme i zde přihlížet hojně k názorům jiných autorů; nicméně míra tohoto přihlížení bude v této kapitole přece jen menší, protože nám místy snaha vyložit (i když jen „hutně“) vlastní stanovisko nedovolí provádět podrobné analýzy stanovisek odlišných.

Úkolem první podkapitoly bude pojednat o metodologii v obecné rovině. Jejím vztahem k teorii se budeme obírat jen proto, abychom jednak co nejpřesvědčivěji zdůvodnili, proč jsme se rozhodli zvolit právě takovou a ne jinou strukturu celé kapitoly, jednak proto, abychom vysvětlili, proč se budeme muset v druhé podkapitole poměrně dost obšírně zabývat teoretickými problémy „dialektické logiky“,¹ tj. jejím předmětem, otázkou jejich kategorií a problémem jejich specifických „zákonů“.

V další podkapitole půjde o to přehledně charakterizovat dialektickologickou metodologii, a to především cestou rozboru rámcových doporučení, která vyplývají z některých dialektickologických „zákonů“ a kategorií, a pak cestou analýzy některých dialektickologických principů. Zvláštní pozornost budeme věnovat historismu a strukturaci jako dialektickologickým principům.

¹ Termín „dialektická logika“ budeme důsledně klást do uvozovek, kdežto jeho adjektivní formu, tj. slovo *dialektickologický*, nikoli. Na termínu „dialektická logika“ nám vadí, že se jím, jako výrazem skládajícím se ze dvou slov, vzbuzuje dojem, že existují v souměřitelné rovině dvě logiky: jedna dialektická a druhá nedialektická, formální, že obě jsou buď disciplíny filosofické nebo speciálně vědní. Ani jedno, ani druhé neodpovídá skutečnosti. Píšeme-li nebo mluvíme-li o logice, máme obvykle na mysli tu nebo onu logiku formální, a to jako speciální vědu (ta se pochopitelně jako taková vydělila z lůna filosofie), kdežto „dialektická logika“ v našem pojetí je jednoznačně disciplína filosofická. Takto pojímaná „dialektická logika“ a soudobá formální logika jsou jevy, jejichž „pole vztahu“ je tak málo homogenní, že nejsou prakticky počítatelné – a když, pak jen jako něco velmi obecného, snad jako dvě zcela odlišné oblasti vědění.

Problémem uplatňování dialektickologické metodologie ve vědách filosofických se budeme stručně obírat v podkapitole předposlední, kdežto v poslední se pokusíme přehledně charakterizovat její vztah ke speciálním vědám. Ačkoli co do rozsahu bude kapitola druhá převážně věnována rozboru dialektickologické metodologie (je to pochopitelné, protože v této věci existuje neobyčejná pestrost stanovisek: od názoru, že je to nesmysl, až po její pojetí jako všezahrnujícího jádra veškeré filosofie), bude obsahové těžiště celé kapitoly spočívat právě v těchto dvou posledních podkapitolách; v nich totiž půjde o explicitní charakteristiku vzájemných souvislostí mezi dialektickologickou metodologií a vědou.

1. Metodologie a teorie

Bude zcela funkční, pokusíme-li se nejdříve charakterizovat metodologii a teorii jako takové.

Metodologii lze v nejobecnější rovině pojímat jako učení o metodě, resp. o metodách, tj. o tom, jak postupovat jednak při materiálně praktické, jednak při poznávací a myšlenkové činnosti. Při vši primárnosti materiální praxe vzhledem k poznávací činnosti či myšlenkové aktivitě je přece jen spíše myslitelná tato aktivita bez praxe než praxe — aspoň vysoce specializovaná, realizovaná na úrovni soudobé techniky (pochopitelně nejen techniky výrobní) — bez zmíněné aktivity. Taková vysoce náročná materiálně praktická činnost předpokládá především, že příslušné operace budou stanoveny, budou naplánovány předem v hlavě, tedy další propracovávání metodologie jako učení o postupech při myšlenkové aktivitě. Nedopustíme se proto příliš velkého zjednodušení, když budeme dále uvažovat o metodologii jen jako o učení o metodách našeho intelektu, tj. o tom, jak postupovat při myšlenkové činnosti (stranou také ponecháme postupy při poznávací činnosti v celé její šíři a komplexnosti).

V rovině stejně obecné můžeme za *teorii* pokládat myšlenkové objasnění jedné stránky nebo oblasti nějaké skutečnosti, pokud ovšem toto objasnění není jen hypotézou (rozdíl mezi teorií a hypotézou má ostatně jiný charakter v exaktních vědách a vůbec ve vědách přírodních, jiný ve vědách sociálních; ve filosofii je relativně nejméně výrazný). Vybudovat nějakou teorii, to předpokládá minimálně určení či stanovení stránky či oblasti skutečnosti, již se má tato teorie týkat (vymezení předmětu teorie; jde-li o teorii filosofickou, pak aspoň přibližnou charakteristiku tohoto předmětu), dále některé specifické pojmy či kategorie (vedle pojmů nesespecifických a jiných běžných forem myšlení), popř. také další prostředky, např. vědecké zákony v případě nomologického charakteru teoreticky objasňované oblasti či stránky reality.

Jak budeme pojímat v souladu s touto velmi obecnou charakteristikou metodologie a teorie metodologii a teorii dialektickologickou? (V tomto případě bude vhodné začít s odpovědí na druhou část této otázky, s pojetím dialektickologické teorie.)

Dialektickologickou teorii pojímáme jako objasňování procesu dialektické myšlenkové reprodukce jsoucna. Součástí této teorie je charakteristika předmětu „dialektické logiky“, hlavně pak určení a bližší rozbor

některých dialektickologických kategorií a specifických dialektickologických „zákonů“.² Za *dialektickologickou metodologií* pokládáme především [1] rámcová doporučení pro dialektický způsob myšlení, doporučení, která lze odvodit ze specifických dialektickologických „zákonů“ a z různých stránek zmíněné reprodukce jsoucna, postihovaných jednotlivými dialektickologickými kategoriemi, a dále [2] orientační zásady v podobě dialektickologických principů v jejich vzájemných vztazích a souvislostech.

V této naší předběžné charakteristice dialektickologické teorie a metodologie je implikováno zdůvodnění struktury celé druhé kapitoly. Aby bylo možno podrobněji analyzovat dialektickologickou metodologii (nejen některé její principy, ale hlavně rámcová doporučení), bude nejdříve třeba podat rozbor dialektickologické teorie, protože rámcová doporučení jsou v podstatě tím, co vyplývá z dialektickologických „zákonů“ a kategorií. Teprve po provedení těchto – poměrně dost obsírných – analýz můžeme zkoumat vztah explikované dialektickologické metodologie k filosofickým a speciálním vědám.

Dialektické myšlení je pochopitelně také něčím jsoucím. Teorii tohoto myšlení jako něčeho jsoucího odlišujeme od dialektickologické teorie, i když jde o teorie velmi těsně spjaté; prvá má převážně charakter ontologický, druhá dialektickologický. Obsah ontologie jako dialektického učení o veškerém jsoucnu (nejen o dialektickém myšlení jako o něčem jsoucím), tedy obsah „první dialektiky“, je dán na prvním místě samým jsoucnem a na druhém místě (i když zcela nevyhnutelně také) našimi metodami jeho praktického přetváření a poznávání, zvláště pak metodami jeho myšlenkové reprodukce. Ve vztahu mezi dialektickologickou teorií a metodologií je tomu naopak: „dialektická logika“ je především metodologií a teprve na druhém místě také teorií.

Otázka, zda je dialektika především teorií či metodologií, je dosti živá v soudobém marxismu. D. C. Hodges nedávno napsal: “In any case, dialectics is not an empirical theory but a method. Strictly speaking, there are no laws of dialectics in Capital, but only a dialectical mode of investigation. Although Engels equated dialectics with a theory of the general laws of development common to both nature and society, he qualified this statement by adding that dialectics is fundamentally a theory of the laws of the thought process itself – in other words, a methodology. Dialectics is a theory of how to discover interconnections in nature and society rather than a science of these interconnections themselves. Thus, it is quite misleading to talk about the operation of the dialectics in history, as if the dialectics were some sort of law guaranteeing the ultimate victory of socialism and the advent of a classless society.”³ Na tuto

² Podrobnější zdůvodnění, proč v obratu „dialektickologické „zákonů““, popř. v obrazech obdobných klademe slovo „zákonů“ do uvozovek, podáme až v následující podkapitole. Zde pouze poznamenáváme, že tímto způsobem chceme podtrhnout kvalitativní rozdíl mezi „zákonů“ filosofického charakteru (o ty zde jde) a zákony speciálních věd.

³ Donald Clark Hodges, *The Method of Capital, Science & Society* (An Independent Journal of Marxism, N. Y.), XXXI (1967), 4, str. 505–514. Tvrzení, že Engels upřesnil své zjištění, že dialektika je teorií obecných zákonů vývoje přírody a společnosti, dodatkem, že dialektika je „fundamentally a theory of the laws of the thought process itself“, je nepřesnou interpretací Engelsovy myšlenky. Avšak ani

otázku (zda je dialektika především teorií nebo metodologií) můžeme v souladu s našimi dosavadními vývody odpovědět: dialektika jako logika (jako „dialektická logika“) je především metodologií (dialektickologickou metodologií), i když je — na druhém místě — také dialektickologickou teorií (teorií dialektické myšlenkové reprodukce jsoucna). Jako „prima dialectica“ je však dialektika především teorií (nikoli ovšem empirickou, a proto její prognostická funkce se týká spíše toho, co by mělo následovat s nevyhnutelností, racionálně motivovatelnou, než těch nebo oněch empirických faktů), i když má také metodologické, hlavně dialektickologické aspekty.

Jaký je vztah mezi dialektickologickou metodologií a teorií na jedné straně a samým jsoucnem, samou realitou na straně druhé, a to s ohledem na to, že dialektické myšlení je maximálně obsažné? Tato otázka je závažná hlavně proto, že pro nás není proces dialektické myšlenkové reprodukce ani absolutně totožný se jsoucnem, i když dialektické myšlení je také něčím jsoucím, ani není ničím od jsoucna absolutně izolovaným. Karl Jaspers napsal, že při dialektickém postupu „fälschlich wird die Sache selbst in ihren wirklichen Zusammenhängen und die dialektische Zusammengehörigkeit für dasselbe gehalten“.⁴ Nedomníváme se, že tato kritika se týká jen důsledků hegelovského učení o identitě myšlení a bytí. Jde rovněž o iluzi, již podléhá i materialističtí dialektikové, a to hlavně pod vlivem Engelsovy teze, že tytéž zákony, které se prosazují v přírodě a v dějinách, „tvoříce červenou niť v dějinách rozvoje lidského myšlení, přecházejí myslícím lidem do vědomí“.⁵ V další podkapitole budeme mít ještě příležitost ukázat, v jakém smyslu je tato teze podle našeho názoru pravdivá. Rozhodně však není pravdivá, pokud se z ní vyvozuje závěr, že veškeré dialektické souvislosti a všechny jejich stránky jsou beze zbytku totožné s věcí samou, s věcí v jejich skutečných souvislostech, existujících v samém jsoucnu. B. Engels právem upozorňuje, že „protiklady a rozdíly se sice v přírodě vyskytují, ale jen s relativní platností, že však jejich domnělá strnulost a absolutní platnost byla do přírody vnesena teprve naším myšlením“.⁶ Toto Engelsovo odhalení kořenů antidialektické metafyzičnosti může sloužit také jako metodologický vzor kritice naivního realismu, halčícího se do dialektické terminologie. Tak jako kontradikce mezi pojmy a soudy nejsou totožné s protiklady mezi věcmi a vztahy,⁷ tak nejsou ani dialektickologické poznatky (teorie), ani dialek-

z této nepřesné interpretace jednoznačně nevyplývá, že veškerá dialektika je především metodologií, protože autor sám píše o „teorii zákonů myšlenkového procesu“.

⁴ Karl Jaspers, *Psychologie der Weltanschauungen*, 1954 (4. vyd.); citováno podle H. Ogierrmanna, *Materialistische Dialektik*, München (Salzburg-Köln) 1958, str. 8.

⁵ Srovnej B. Engels, *Anti-Dühring*, Praha 1949, str. 12.

⁶ Tamtéž, str. 15.

⁷ Soudobá symbolická logika je proto studuje jen jako kontradikce mezi výroky, jako kontradikce v jazyce. Pozitivismus dokonce odmítá jakoukoli jejich ontologickou interpretaci, stejně jako odmítá ontologickou interpretaci všech logických pravidel. Kritiku tohoto stanoviska viz u Br. Blansharda, *Reason and Analysis*, London 1962; E. D. Klemke v článku *The Laws of Logic (Philosophy of Science)*, 33, 1966, str. 271–277) doplňuje tuto Blanshardovu kritiku pozitivistického pojetí logických zákonů, hlavně stanoviska, že některé logické zákony jsou jen analytické, protože jsou to tautologie. Na str. 277 svůj článek uzavírá těmito slovy:

tickologické principy a doporučení beze zbytku totožné s ničím v jsoucnu. Ba dokonce ani poznatky „první dialektiky“ nejsou zcela, naprosto a beze zbytku totožné s ničím v jsoucnu, tak jako není s ničím v jsoucnu beze zbytku totožný ani komplexně, synteticky pojímaný proces poznávání jsoucnu (dialektika poznání). A přece ve všech těchto případech o jistou totožnost jde. Je to totožnost dialektická, totožnost, která nejen nevylučuje, ale zahrnuje v sobě rozdílnost. Přitom tato dialektická totožnost dialektickologických poznatků i dialektickologických principů a doporučení s příslušnými strukturami jsoucnu je zprostředkována jak „první dialektikou“ jako ontologií (ovšem také filosoficky vyhodnocovaným souborem poznatků speciálních věd), tak také dialektikou poznávacího procesu ve vši jeho úplnosti a složitosti. Zmíněná rozdílnost vyplývá hlavně z rozdílnosti jednotlivých rovin, tj. z rozdílu mezi rovinou jsoucnu a rovinou jeho dialektické myšlenkové reprodukce. (Také zprostředkující roviny „první dialektiky“ a dialektiky poznání se kvalitativně liší nejen od nich, ale i mezi sebou.) Totožnost je ve všech případech strukturální povahy; v podstatě jde vždy o tytéž (i když nikoli vždy stejně bohaté) struktury. Proces dialektického ztotožňování struktur různých rovin (ztotožňování, které předpokládá rozdíly mezi nimi) je nejen intelektuální povahy, ale má především charakter materiálně praktické intervence do jsoucnu. Interakce mezi strukturami roviny jsoucnu a roviny jeho dialektické myšlenkové reprodukce jsou z hlediska tématu této kapitoly maximálně relevantní.

Náš pokus předběžně a jenom obecně charakterizovat dialektickologickou metodologii – ovšem v jejím vztahu k dialektickologické teorii – se dosud omezoval jen na jakousi její vnitřní analýzu, na znaky a vlastnosti, které jsou jí imanentní. Vyšli jsme sice z určení metodologie a teorie v nejobecnější rovině, dále však jsme již z rámce předběžných charakteristik samé dialektickologické metodologie a teorie téměř nevystoupili. (Téměř, protože v zájmu objasnění obsažnosti procesu dialektické myšlenkové reprodukce jsoucnu jsme se nemohli nedotknout roviny jsoucnu, roviny „první dialektiky“ a roviny dialektiky poznání.) K předběžné obecné charakteristice dialektickologické metodologie však nutně patří také její odlišení od jiných typů metodologie.

Především je naše pojetí dialektickologické metodologie zásadně odlišné od idealistické dialektickologické metodologie: od absolutně idealistické koncepce se liší hlavně odmítnutím totožnosti myšlení a bytí a charakterizovanou obsažností procesu dialektické myšlenkové reprodukce. Od různých typů jiných **výslovně filosofických** metodologií, např. od metodologie pozitivistické a fenomenologické, se naše koncepce dialektickologické

„To conclude, some laws of logic are tautologies. From this it does not follow that they say nothing. On the contrary, they say something about the structure of this actual and of any possible worlds. A logic without ontology is certainly a possible sort of logic and perhaps might provide amusement for rainy days. But the logic which we use... is reflected, not only in the language we use to talk about the world, but in the world itself, and hence is, in the most fundamental sense, ontological.“ E. D. Klemke zdůrazňuje, že se tautologie reflektují ve světě (spíše jde však o reflex některých strukturních rysů světa v myšlení a v jazyce), má však za to, že logické tautologie nejsou beze zbytku totožné s nějakými „tautologiemi“ ve světě.

metodologie liší především svou uvědomělou dialektičností. (Budeme mít příležitost ještě v této kapitole a částečně i v další kapitole aspoň částečně naznačit, že některé pozitivní momenty těchto metodologií jsou vintegrovatelné do dialektiky, speciálně do dialektickologické metodologie a do dialektické filosofie vědy.)

Základní rozdíl mezi různými speciálně vědními metodologiemi pracovanými formálními logikami na jedné straně a mezi dialektickologickou metodologií, jak my ji pojmáme, na straně druhé spočívá především v tom, že ty první jsou v té nebo oné míře algoritmizovatelné, kdežto druhá nikoli. Znamená to, že dialektickologická rámcová doporučení a principy (orientační zásady) nejsou rozložitelné do přesně stanoveného počtu kroků, jež je třeba „podniknout“, aby bylo dosaženo poznávacího cíle; nelze jich nikdy použít bez příslušné obměny vzhledem ke specifickému charakteru dialekticky-myšlenkově reprodukováného objektu a toho smyslu, který reprodukčnímu procesu přikládá (také záměru, jež sleduje) subjekt, který tento objekt reprodukuje. Naproti tomu metody axiomatická, semiotická, modelování, modelově strukturální a jiné mají poměrně obecný charakter, i když i jejich použití je vždy v jedné oblasti výhodnější než v jiné.⁸

Formálně logická metodologie je ve své podstatě zevšeobecněním postupů matematických věd a některých věd empirickoanalytických; má vysoce operativní charakter (pro empirickoanalytické vědy je charakteristická metodologie experimentální).⁹ Naproti tomu vědy historickoanalytické, které J. Habermas nazývá výstižně také vědami historickohermeneutickými, používají hlavně metody interpretace textů; smysl zkoumaných duchovědných výroků zde určují hermeneutická pravidla.¹⁰

*

Specifikum dialektickologické metodologie je třeba hledat v tom, že je to metodologie typicky filosofická (i když nikoli bez relevance pro spe-

⁸ Srovnej I. M. Bocheński, *Die zeitgenössischen Denkmethode*, 2. vyd. 1959, angl. překlad: *The Methods of Contemporary Thought*, Dordrecht 1965. V knize je podána formálně logická (jen částečně též filosofická) analýza metody fenomenologické (autor ji považuje za vhodnou pro některé psychologické vědy apod.), semiotické, axiomatické a redukční.

⁹ Srovnej G. Hasenjaeger, *Einführung in die Grundbegriffe und Probleme der mathematischen Logik*, Freiburg–München 1962, hlavně IV. část, pojednávající o logice jako o učení o metodě, dále A. Tarski, *Úvod do logiky*, Praha 1966 (hlavně kap. VI–IX) a P. Materna, *Operative Auffassung der Methode (Ein Beitrag zur strukturellen Methodologie)*, Praha 1965. — O otázkách experimentální metody píše hlavně tito marxističtí autoři: Heinrich Parthey (*Struktur und Funktion der experimentellen Methode*, *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*, 1965 (13), 8, str. 1005 a d.), P. E. Sivokoň (*Metodologičeskije problemy jestestvenno-naučnogo eksperimenta*, Moskva 1968) a B. Vlachová (*Zu einigen Fragen des Experiments in den Naturwissenschaften*, *Sborník prací fil. fak. Brno*, B 13, 1966, str. 55 a d.). — Z nových prací nemarkxistických autorů viz hlavně Jean Fourastié, *Les conditions de l'esprit scientifique*, Paris 1966 (druhá a třetí část knihy je věnována hluboce filosofickým úvahám o experimentální metodě); srovnej také D. H. Mellor, *Experimental Error and Deductibility*, *Philosophy of Science*, 32 (1965) a Arth. H. Copeland, Sr., *Mathematical Proof and Experimental Proof*, *tamtéž*, 33 (1966).

¹⁰ Srovnej Jürgen Habermas, *Poznání a zájmy*, *Filos. čas. ČSAV*, 1967, 2, str. 194, hlavně však Hans-Georg Gadamer, *Wahrheit und Methode, Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*, Tübingen 1960, především Část druhou.

ciální vědy) – v jejím filosofickodialektickém charakteru. Prakticky od všech metodologií, jak ostatních filosofických, tak speciálně vědních, zvláště od všeobecné formální (formálně logické), se liší tím, na co jsme už upozornili, ale především také velmi výraznou tendencí k syntéze všeho pozitivního ze všech ostatních metodologií, pokud je ovšem to pozitivní s ní syntetizovatelné (pokud není v rozporu se samou její podstatou).

2. K otázce „zákonů“, kategorií a předmětu „dialektické logiky“

Dříve než začneme analyzovat naznačené problémy dialektickologické teorie, budeme muset vysvětlit naše pojetí pojmů „zákon“, „kategorie“ a „předmět“, figurujících v titulu této podkapitoly. Domníváme se, že hlavně první z nich je nutno předem charakterizovat, chceme-li se vyhnout nedorozuměním.

Stěží lze najít jiný pojem v marxistické filosofii, jehož používání ve větší míře posílilo pozitivistické tendence v této filosofii, než pojem „zákon“ dialektiky. Definice zákona jako podstatného, obecného, nutného, relativně stálého a opakujícího se vztahu a vědeckého (i filosofického) zákona jako odrazu tohoto vztahu, měla a má několik nedostatků. Především předpokládá, že jsme uvedenými pěti znaky vystihli všechny vlastnosti objektivně existujícího vztahu nutné k tomu, aby tento vztah byl zákonem. Přitom však v závislosti na tom, o který typ zákona jde, jsou vždy nutné ještě mnohé další znaky, např. u kauzálních zákonů musí mít vztah, aby byl zákonem, ještě znak příčinnosti; dále třeba vzít v úvahu, že každá nutnost předpokládá nahodilost, podstatnost jevovost, obecnost jednotlivost atd., atp. Naivně se tedy v uvedené definici předpokládá, že pojem zákona a příslušný jev jsoucna (určitý typ vztahu) jsou zcela totožné, popř. že tento pojem je totožný s některými blíže stejně neurčenými znaky. (Neuvádí se, v čem spočívá ta podstatnost, jak často se vztah – jeho výskyt – musí opakovat, aby mohl být považován za zákon apod.) V pojmu „odrazu“ jako základní charakteristice vědeckého zákona vzhledem k zákonu jako k určitému objektivnímu vztahu není kromě toho vyjádřena bezpodmínečně nutná aktivnost lidské mysli, usilující o objevení a formulaci vědeckého zákona; zdůrazňovanou aktivností v podobě funkcí praxe v poznání (v poznávání vědeckých zákonů) se tato zmíněná aktivnost lidské mysli (přesněji vědcovo myšlenkové úsilí, většinou úsilí celých generací a velkých kolektivů vědců) nahradit nemůže, aspoň ne bez důsledků pro kvalitu pojetí vědeckého zákona.

Za největší nedostatek však považujeme to, že se takto definovaného zákona (jako objektivního vztahu i jako výsledku poznání tohoto vztahu) beze zbytku používalo a namnoze dodnes používá i ve filosofii, konkrétně při charakteristice „zákonů“ dialektiky. Uvedená definice totiž jakžtakž vyhovuje, pokud jde o zákony zkoumané speciálními vědami a o zákony speciálních věd (až na zmíněné a některé další nepřesnosti), je však zcela chybná jako výměr příslušného jevu postihovaného filosofii a „zákon“ dialektických filosofických disciplín. Právě v tom, že se o „zákonech“ dialektiky vytvářela iluze, že mají stejný charakter a platnost jako zákony speciálních věd (dokonce jako zákony empirickoanalytických věd),

je třeba spatřovat podstatu antifilosofičnosti uvedené definice zákona.¹¹ Výše citovaná pasáž z Hodgesova článku ukázala mimo jiné také na některé důsledky takové iluze (dialektika se začíná chápat jako empirická teorie, má se chybně za to, že se stejnou nutností, s jakou se přírodní děje řídí speciálně vědními zákony, sama od sebe a v souladu se zákony dialektiky se „dostaví“ také beztržní společnost apod.). A zatím v pojmu dialektického zákona rozporu je obsaženo v podstatě totéž jako v kategorii rozporu, v pojmu zákona přechodu kvantitativních změn ve změny kvalitativní v podstatě totéž co v kategorii kvalitativní změny či dialektické negace a v pojmu zákona negace negace totéž jako v kategoriálním termínu „dialektická negace dialekticky negovaného“ (ta se ovšem může opakovat tak dlouho, dokud vyvíjející se jev je sám sebou). Tímto poukazem na příbuznost „zákona“ a kategorie chceme v jádře zdůraznit kvalitativní odlišnost „zákona“ dialektiky od zákonů speciálních věd; zatímco prvý je spíše určitou tendencí jsoucna (resp. poznávacího procesu, dialektické myšlenkové reprodukce apod.), druhý je vždy určitým typem vztahu. Zatímco druhý v duchu neproblematického, také Husserlem kritizovaného objektivismu speciálních věd může — aspoň po dobu své, často i experimentálně verifikovatelné platnosti — být považován za zcela totožný s tímto vztahem, u prvního je tomu jinak. „Zákon“ dialekticky formulovaný pomocí příslušné filosofické kategorie, jejíž obsah se neustále vyvíjí, se jen aproximativně zmočňuje příslušné tendence jsoucna či procesů jeho postihování. (Ta aproximativnost se sice objektivně vzato vztahuje i na zákony speciálních věd, u těch však lze od ní po dobu jejich platnosti odhlížet.) Chtějíce zdůraznit tuto a všechny další již uvedené i dosud neuvedené specifičnosti dialektického „zákona“, klademe a budeme i dále klást tento pojem důsledně do uvozovek.

Za filosofickou, za dialektickofilosofickou kategorií považujeme jen ten pojem hodně vysokého stupně obecnosti (nikoli tedy jen pojem nejobecnější), který je současně v dostatečné míře podstatný, pojem, který odráží podstatu poměrně vysokého řádu. Přitom se tato jeho obecnost a podstatnost rozumí vždy v jednotě s příslušným jednotlivým a jevovým. Důležité je také to, že jde o pojem, nikoli o slovo, protože to nebývá vždy jen *jedno* slovo, co nám označuje pojem. Velmi často to bývají dvě slova, i více slov. Naopak existují dvě, tři filosofické kategorie (někdy je jich i více), které bývají označovány jedním slovem. V tomto případě jde vlastně o komplex filosofických kategorií, o něž můžeme také uvažovat jako o dialektické jednotě několika významových aspektů jedné a téže filosofické kategorie. *Konkrétní v jsoucnu* (především hmotném), *smyslově konkrétní* a *myšlenkově konkrétní* jsou např. takové tři kategorie, resp. tři významové aspekty jedné a téže kategorie, tj. *kategorie konkrétního*.

Jestliže jsme zvlášť charakterizovali dialektickofilosofický „zákon“ a zvlášť dialektickofilosofickou kategorií a přitom jsme uvedli, že např.

¹¹ Z pojetí zákona, které zde kritizujeme, jsme ještě vycházeli ve stati O zákonech materialistické dialektiky jako logiky, Sborník prací fil. fak., Brno, G 8 (1964), str. 35, uznali jsme však po Zichově kritice, že pojem zákona je třeba dále rozpracovávat. Srovnej Teorie pravdy jako součást obecné metody poznání, Sborník prací fil. fak., Brno, B 13 (1966), str. 83 (Otakar Zich) a str. 96–97 (L. Tošenovský).

v pojmu „zákona“ rozporu je obsaženo v podstatě totéž jako v kategorii rozporu, nevyplývá z toho, že „zákon“ a kategorii absolutně, beze zbytku ztotožňujeme. „Zákon“ dialektiky je přece jen něco ještě podstatnějšího než kterákoli kategorie dialektiky, ukazuje o něco více k jsoucnu (je intencionálně ontologičtější) než kategorie a jeho obsah je poněkud stabilnější než obsah kategorie. Naše charakteristika pojmu „zákona“ dialektiky a pojmu kategorie v jádře směřuje pouze k závěru, že rozdíly mezi oběma pojmy jsou podstatně menší než mezi speciálně vědními zákony a kterýmkoli speciálně vědním pojmem či kategorií.

Pojem *předmětu* nějaké disciplíny vyžaduje zvlášť výrazné rozlišování mezi předmětem speciální vědy a předmětem disciplíny filosofické. Společně snad v obou pojmech je jen to, že jde o nějaký objekt zkoumání (v prvním případě ovšem o objekt speciálně vědního zkoumání, v druhém o objekt filosofických úvah či rozborů). Základní rozdíl mezi nimi spočívá v tom, že předmět speciální vědy je celkem dost přesně vymežitelný (delimitace toho, co do něho patří a co nikoli, je proveditelná s větší či menší exaktností), kdežto předmět kterékoli skutečně filosofické, především ovšem dialektickofilosofické disciplíny je charakterizovatelný pouze přibližně.

Důvod, proč může být předmět kterékoli dialektickofilosofické disciplíny stanoven jen přibližně a vždycky méně přesně než předmět kterékoli speciální vědy, souvisí jednak s povahou tohoto předmětu (s jeho složitostí, někdy i rozlehlostí apod.), jednak je důsledkem metodologických hledisek těchto filosofických disciplín (praxe, tj. intervence skutečné praxe do filosofických úvah, jen relativní izolace tohoto předmětu od předmětů jiných filosofických disciplín apod.).

*

Vlastní analýzu dialektickologické teorie provedeme tak, že se zaměříme na základní jevy této teorie v opačném sledu, než v kterém jsme se obírali jejich pojmy: provedeme rozbor „dialektické logiky“ tak, že nejdříve budeme charakterizovat její předmět, pak některé její kategorie a nakonec některé její specifické „zákony“. Bude to vhodné jednak proto, že explikaci jakékoli teorie je žádoucí začínat charakteristikou jejího předmětu, jednak proto, že rozborů jedné skupiny dialektickologických kategorií (těch, s jejichž pomocí jsou formulovány dialektickologické „zákony“) nutně musí předcházet analýze „zákonů“.

Předmětem „dialektické logiky“ je proces dialektické myšlenkové reprodukce jsoucna. Tento předmět má tedy procesuální charakter; vyznačuje se svou dialektičností. Musíme připomenout, že „dialektická logika“ je především dialektickologickou metodologií, již se zde zatím neobíráme, a teprve na druhém místě teorií. Je to důležité pro pochopení charakteru zmíněné dialektičnosti. Ani v „dialektické logice“ pojímané jako teorie, ale ani v „dialektické logice“ pojímané jako metodologie nelze spatřovat disciplínu, která stanoví závazná pravidla, jejíž normy musí bezpodmínečně dodržovat každý, kdo chce správně myslit. Takovou disciplínou je a může být pouze formální logika, konkrétně její soudobá, vývojově nejvyšší forma – symbolická logika. Její pravidla jsou závazná pro každého – i pro dialekticky uvažujícího filosofa. Nic z „dialektické logiky“ proto

není interpretovatelné jako „vzdoroprávidlo“ proti některému pravidlu symbolické logiky. Konstatuje-li se v dialektickologické teorii, že se v procesu myšlenkové reprodukce vyskytuje ten nebo onen jev, není to nikdy zaměřeno proti platnosti žádného symbolickologického pravidla.

Domníváme se, že vytyčování předmětu „dialektické logiky“ cestou jejího srovnávání s logikou formální je zcela zákonitě spjata s mnohými nedorozuměními (srovnávání prakticky nesrovnatelných jevů nemůže nést k nedorozuměním). Dialektický proces myšlenkové reprodukce skutečnosti představuje zásadně jinou stránku myšlení, než je ta, kterou zkoumá formální logika.

Ve snaze vytyčit předmět „dialektické logiky“ její komparací s formální logikou možno velmi snadno vystopovat jako základní slabinu nedocenění významu a specifičnosti formální logiky. Dokonce i ti autoři, kteří vysoce cení přínos soudobé formální logiky k vývoji speciálně vědného myšlení, stále ještě používají obrátů o „nedostatech formální logiky“, o tom, co všechno tato logika „nemůže“ apod. Činí tak zjevně proto, aby dokázali, že formální logika není jediným učením o myšlení. Přitom však zapominají, že to, co je jejím domnělým nedostatkem, jistou „omezeneostí“, je v podstatě její velkou předností, jejím kladem. Příliš často se ještě zapomíná, že předmět formální logiky, tj. formálně logická stránka logického myšlení, je sice s předmětem „dialektické logiky“ dialekticky spjat, nicméně jde o dva kvalitativně zcela odlišné předměty.

Určitou potíž také způsobuje nejednotnost v pojetí toho, co je formální logika. Rozhodně nelze ani u soudobé symbolické či matematické logiky pro její vysoký stupeň formalizovanosti¹² přehlížet jistou obsažnost. Např. jako učení o logickém vyplývání a právě, pokud jde o vyplývání (o tzv. důsledkové vztahy), je soudobá formální logika obsažnější a současně i myšlenkově konkrétnější než „logika dialektická“. Na druhé straně je „dialektická logika“ jako učení přihlízející k dialektické souvislosti myšlení s ostatními stránkami poznání a především s tím, co myšlení ze jsoucna, zvláště z hmotné skutečnosti, ve vědomí reprodukuje, obsažnější než formální logika. (Přitom ovšem k předmětům jejího zkoumání nepatří ani tyto stránky poznání, ani objektivní realita; analyzuje pouze jejich dialektickologické aspekty.) Pro formální logiku je myšlení naprosto izolováno od ostatních stránek poznání a jediným jakýmsi můstkem ke „skutečnosti“ je zde pravdivost nebo nepravdivost výroku, resp. pravdivostní funkce (v tradiční formální logice je to pravdivost nebo nepravdivost soudu).

Existuje řada dalších rozdílů mezi „dialektickou logikou“ a formální logikou. Všechny je však třeba hodnotit obdobným způsobem. Nelze jednostranně připisovat vlastnosti konkrétnosti, obsažnosti apod. jedné a upírat je druhé. Takový pohled je hrubě zjednodušující a velmi škodlivý.¹³

¹² „Dialektická logika“ je však podle našeho názoru, jak jsme se již o tom zmínili v kapitole první, neformalizovatelná. Pokusy „dialektickou logiku“ či dialektiku formalizovat (viz např. pokusy některých polských autorů-marxistů a pokus Gottarda Günthera z knihy *Idee und Grundriß einer nichtaristotelischen Logik*, Hamburg 1959, který se v duchu své koncepce tříhodnotové logiky pokouší formalizovat i dialektiku) pouze svědčí o tom, že příslušným autorům netane na mysli pravá, podstatná dialektika či „dialektická logika“.

¹³ Dost nesměle jsem to odmětl (tím, že jsem tyto rozdíly relativizoval) ve stati

Nesporný smysl má upřesňování předmětu „dialektické logiky“ cestou stanovení jejího vztahu ke gnoseologii a k „první dialektice“ (tedy k dialektice pojímané jako ontologie). Tato metoda má sice jistý nedostatek spočívající v tom, že se při její aplikaci obyčejně nepromýšlí souvislost „dialektické logiky“ s jinými filosofickými disciplínami. Žádné neštěstí však netřeba spatřovat v tom, že dnes už existuje prakticky tolik koncepcí tohoto vztahu, kolik je autorů o něm uvažujících; neštěstí to není proto, že ve filosofii, tvůrčím způsobem rozvíjené, je to jev zcela normální.

Všechny koncepce zmíněného vztahu lze shrnout do tří typů. Za nejpodivnější možno považovat ty, které trvají na nedialektickém pojetí totožnosti jako vztahu mezi uvedenými třemi disciplínami. (Jejich stoupenci interpretují totiž Leninova slova o tom, že netřeba tří slov, protože je to totéž snad ještě nedialektičtěji, než interpretují někteří teologové známé učení o jediném bohu a třech božských osobách.)¹⁴ Symbolicky lze znázornit tento typ koncepcí takto:

$$D = G = L,$$

kde = znamená naprostou totožnost, D „první dialektiku“, G gnoseologii a L „dialektickou logiku“.

Nejrozšířenější jsou koncepce dalšího typu. Ty sice počítají s dialektikou („první dialektikou“) jako s filosofickou disciplínou relativně samostatnou, avšak gnoseologii a „dialektickou logiku“ zcela ztotožňují. (Některé koncepce přitom počítají s dialektickologickou problematikou jako se zvláštní skupinou problémů gnoseologie, většina koncepcí tohoto typu však „dialektickou logiku“ plně ztotožňuje s teorií poznání, a to v celém jejím rozsahu.) Takové ztotožnění má své kořeny v tom, že se nerozlišují poznání a myšlení, což patří k analyticko-ontickým tradicím evropské filosofie. Z pozic syntetickognoseologických, z pozic racionálnější linie scientistního proudu marxistické filosofie není však zcela ztotožnitelné ani poznání s myšlením, ani gnoseologie s „dialektickou logikou“. Toto gnoseologizující pojetí předmětu „dialektické logiky“ (lze je symbolicky znázornit takto:

$$D + G = L,$$

kde + je symbolem vztahu dialektickologicky pojímané totožnosti, předpokládajícího relativní samostatnost) je nejběžnější jak v SSSR, tak u nás, v NDR a v Polsku. Přitom je pozoruhodná jakási podvojnost „dopadu“

O zákonech... (viz pozn. 11), str. 33–34. Otakar Zich „zásadně připustil možnost, stavět dialektickou logiku do metodologického protikladu“ jenom s tradiční formální logikou (srovnej Teorie pravdy jako součást..., viz pozn. 11, str. 83). Neobyčejně zajímavé úvahy v této věci viz v knize Otakar Zich, Význam logiky pro práci vysokoškolského učitele, Praha 1959, str. 9–11. — Ve Filosofických naukách reagovali na články M. N. Alexejeva (1964, 1), I. S. Narskeho (1966, 3), V. I. Čerkesova (1967, 1) a A. A. Vetrova (1967, 2), v nichž v podstatě jde o stanovení předmětu „dialektické logiky“ cestou vytyčování rozdílů mezi formální logikou a „logikou dialektickou“, ve společné stati nadepsané Ob opredeleniach formal'noj i dialektičeskoj logiki i ich vzaimosvjazi (1967, 4) D. P. Gorskij a J. A. Petrov, a to v zásadě z pozic soudobé formální logiky a z pozic koncepce dialektické logiky jako metateorie vědeckých (tj. speciálně vědních) teorií.

¹⁴ Jednu z koncepcí tohoto typu hájí P. I. Čerkesov, Materialističeskaja dialektika kak logika i teorija poznanija, Moskva 1962.

tohoto pojetí. Zatímco se v SSSR někteří autoři (Rozenal aj.) snaží psát práce, které jednoznačně dokazují neplodnost takového pojetí, totéž pojetí u nás, v NDR a v Polsku vede ke zcela pochopitelnému přesvědčení o zbytečnosti jakékoli „dialektické logiky“. V tomto svém přesvědčení jsou mnozí myslitelé (jde především o stoupence empiričtější linie scientistního proudu naší filosofie, většinou rozpracovávající analytickou gnoseologii) utvrzováni také neúspěchy zmíněných sovětských pokusů.¹⁵ Domníváme se, že gnoseologizující koncepce předmětu dialektické logiky jsou velmi problematické, hlavně vzhledem k tomuto svému „dopadu“.

Naše pojetí patří k třetímu typu. Možno je symbolicky znázornit takto:

$$D + G + L.$$

Současně však máme za to, že u „dialektické logiky“ jde sice především o její vztah k uvažovaným dvěma filosofickým disciplínám, nikoli však o vztah *jenom* k těmto filosofickým disciplínám.

„Dialektickou logiku“ tedy pojímáme jako jednu z filosofických disciplín, které jsou v rámci marxistické filosofie relativně samostatné; předmětem jejich rozborů a úvah je proces dialektické myšlenkové reprodukce jsoučna. Přitom se domníváme, že nejučinnější metodou dalšího řešení otázek předmětu „dialektické logiky“ volí v současné situaci ti, kdo rozpracovávají jednotlivé dialektikologické problémy a daří se jim takto dokázat filosofickou nosnost a relevantnost řešené problematiky.

*

Vycházíme z principu mnohaaspektovosti všech filosofických kategorií (také ovšem „zákonů“ apod.). Každá kategorie má nejen aspekty dialektickoontologické, gnoseologické a dialektikologické, ale též aspekty mnoha jiných filosofických a často i speciálně vědních disciplín. U každé filosofické kategorie je však jen jeden filosofický aspekt konečností určující; kategorii považujeme za kategorii té disciplíny, jejíž aspekt je pro ni určující.

O každé dialektikofilosofické kategorii platí, že je dynamická, že existuje plynulý přechod mezi ní a příbuznými kategoriemi, že má nekonečnou, vnitřně kontinuální strukturu (to znamená, že každá taková kategorie je v tomto smyslu otevřená, že má nekonečné množství významových stránek, třebaže vždy na daném stupni objevování jejího obsahu postačí určení konečného počtu podstatných významových stránek k tomu, aby se mohlo mít za to, že je v dostatečné míře myšlenkově konkrétní; mezi

¹⁵ To se ovšem netýká všech sovětských prací. B. M. Kedrov rozdíl mezi poznáním a myšlením (dialektickým) respektuje, i když nedůsledně. Srovnej Jedinstvo dialektiki, logiki i teorii poznanija, Moskva 1963, a hlavně III. kap. studie Predmet marksistskoj dialektičeskoj logiki..., nadepsanou Teoreticko-poznavatel'nye voprosy logiki, sborník prací Dialektika i logika — Zakony myšlenija, Moskva 1962, česky Zákony a formy myšlení, Praha 1964, str. 60 a d. — Hegelovým pojetím této otázky se obírá V. I. Sinkaruk, Logika, dialektika i teoria poznanija Gegelja, Kijev 1964. — Periodizovat vývoj „dialektické logiky“ v SSSR (rozeznává čtyři stupně jejího vývoje) se pokusil M. N. Alexejev ve stati Dialektičeskaja logika v SSSR, Filosofskije nauki, 1967, 5. — Charakterizovat současné tendence logiky v SSSR (včetně „dialektické logiky“) se pokouší David Dismore Comey v informované studii Current Trends in Soviet Logic, Inquiry, 9 (1966), 1.

jednotlivými významovými stránkami dialektickofilosofické kategorie existují rovněž plynulé přechody, a proto je její vnitřní struktura kontinuaální, i když pochopitelně každá z těchto stránek současně představuje relativně samostatný a v tomto smyslu diskontinuitní jev); je to důsledek toho, že každá z nich má — aspoň jako druhořadý — aspekt dialektickologický.¹⁶ Tím spíše to platí o těch kategoriích, jejichž dialektickologický aspekt je pro ně určující, tj. o vlastních kategoriích „dialektické logiky“.

Tyto dialektickologické kategorie možno rozdělit do dvou až tří skupin. Do první patří kategorie, s jejichž pomocí jsme charakterizovali předmět „dialektické logiky“ (patří sem také kategorie, které jsou přímo v názvech dialektickologických principů; těm se však budeme věnovat až v další podkapitole). Je to na prvním místě kategorie *dialektické myšlenkové reprodukce*. Skládá se ze dvou složek. Složka adjektivní je téměř beze zbytku totožná s adjektivem *dialektickologický* (malý rozdíl je v tom, že tato složka ještě neukazuje k příslušné filosofické disciplíně, kdežto adjektivum *dialektickologický* ano). Složka substantivní je prakticky rovna procesu vysoce aktivního odrážení, tj. procesu, v němž se kromě určující úlohy odráženého pro výsledek procesu bere v úvahu spontaneita odrážejícího subjektu (nikoli pouze ve smyslu funkcí materiálně praktické aktivity v tomto procesu, ale také ve smyslu vysoké aktivity mentálních sil tohoto subjektu). Celek obou složek pak zatím nejvýstižněji, i když jen rámcově a přibližně (jinak to ani u žádné dialektickofilosofické disciplíny není možné), charakterizuje předmět filosofických rozborů v rámci „dialektické logiky“.

Takové kategorie, jako jsou *dialektika myšlení* a *dialektické myšlení*, třebaže nemohou nemít velmi silný dialektickologický aspekt, jsou přece jen kategoriemi „první dialektiky“, tj. dialektiky jako ontologie, a to natolik, nakolik je tato dialektika také dialektikou myšlení.¹⁷ Jejich ontologický aspekt je ještě významnější než aspekt dialektickologický. Kategorie *dialektického způsobu myšlení*, které se dříve hojně užívalo, aniž se blíže objasňoval její obsah, je dnes ve středoevropské marxistickofilosofické sféře prakticky vyprázdněna. Po jejím znovunaplnění novým obsahem (naše práce představuje mimo jiné také příspěvek k tomuto jejímu znovunaplňování) bude možno rozhodnout o jejím novém charakteru. Zdá se, že pro svou převažující metodologickou povahu bude začleňitelná do této skupiny dialektickologických kategorií.

Do druhé skupiny těchto kategorií lze zařadit všechny základní pojmy, které figurují ve formulacích specifických dialektickologických „zákonů“, o nichž budeme pojednávat v poslední části této podkapitoly; lze sem ovšem zařadit jenom ty pojmy, které jsou skutečnými dialektickologický-

¹⁶ Autor referátu o stati *A Possible Model for Ideas*, kterou v časopise *Philosophy of Science* 24 (1957), 3, uveřejnil R. R. Delgado, napsal, že v této stati „a division between closed and open concepts is offered, the open concepts being dynamic, without absolute borderlines, forming a structural continuum and requiring for its treatment a new kind of Logic“. (*British Journal for the Philosophy of Science*, IX, 1958, 3.) — Ve věci dynamičnosti pojmů (dialektického vývoje pojmů) srovnávej stanovisko Otakara Zicha (*Teorie pravdy jako součást...*, viz pozn. 11, str. 84) s odpovědí L. Tošenovského (*tamtéž*, str. 98).

¹⁷ Tím opravujeme stanovisko, které jsme zaujali ve stati *K otázce dialektickologických kategorií*, *Sborník prací fil. fak., Brno, B 12 (1965)*, str. 25.

mi kategoriemi (zmíněné formulace obsahují i kategorie a pojmy jiného typu). Kategorie figurující přímo v názvech těchto specifických „zákonů“ a sem patřící budou pochopitelně nejvýstižněji charakterizovány (půjde dokonce o pokusy je definovat) až uvedením plného znění jednotlivých specifických dialektickologických „zákonů“.

Je to především kategorie *teze*. Tou se v žádném případě nerozumi výrok jako jazykový útvar, jak jej chápe moderní logika. Některé teze jsou sice totožné s myšlenkovým obsahem vyjadřitelným jedním výrokiem, jiné teze (a to je základní význam této kategorie) však představují myšlenkový obsah celých teorií, ba dokonce životních postojů a světových názorů, vyjadřitelný jen přibližně neobyčejně komplikovaným, nikdy ne úplným celkem („dialektickou totalitou“) vět a souvětí. Tento celek není nikdy úplný mimo jiné také proto, že do kategorie teze v jejím základním významu patří rovněž myšlenkový obsah vět a souvětí, které o příslušném objektu budou vysloveny teprve v budoucnu. Kategorie *antiteze* není formálně logickou negací teze. Její vztah k tezi je vztahem dialektické kontradikčnosti; je ve své podstatě dialektickou kontradikcí teze. *Dialektická kontradikčnost* a *kontrárnost* je další dvojice kategorií této skupiny. Kontrárnost pojímáme jako mírnější rozpornost dvou nebo více tezí, kontradikčnost jako výraznou rozpornost mezi nimi; jejich pojetí je tedy na hony vzdáleno pojetí takových formálně logických pojmů, jako jsou spor, kontradikce a kontrárnost.¹⁸ V kategorii dialektické totožnosti tezí je postížena nejen rozdílnost mezi dvěma nebo více tezemi (v podobě jejich dialektické kontradikčnosti nebo kontrárnosti), ale především shoda mezi nimi, tj. všechno společné z jejich myšlenkového obsahu.

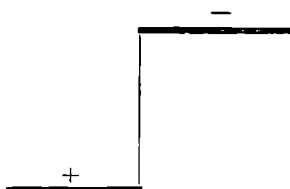
Kategorie *objektivního myšlenkového rozporu*¹⁹ postihuje vztah mezi dvěma či více tezemi, které myšlenkově, a to pravdivě reprodukuji objektivně existující rozpor mezi dvěma nebo více protiklady. O kategorii konkrétního jsme se již zmínili. Jednoznačně dialektickologická je *kategorie myšlenkově konkrétního* (je velmi blízká kategorii všeobecně konkrétního; postihuje co největší úplnost myšlenkových určení) i kategorie *myšlenkově abstraktního*; ta druhá vyjadřuje nedostatečnou úplnost myšlenkových určení. Ostatní pojmy, pokud představují v podstatě aspekty jediné kategorie konkrétního, jsou však již kategoriemi gnoseologickými, resp. dialektickoontologickými.²⁰

¹⁸ K problému kritéria rozlišení těchto dvou kategorií (tento problém vytyčil Otakar Zich) srovnej *Problém pravdy jako součást...* (viz pozn. 11), str. 98. O požadavku formulovat kritérium rozlišení jiné dvojice dialektickofilosofických (synteticko-gnoseologických) kategorií viz v našem článku *Problém marxistického pojetí pravdy*, *Filosofický časopis ČSAV*, 1967, 6, str. 847.

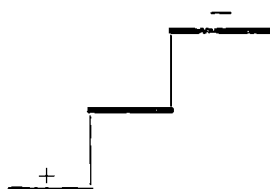
¹⁹ Ve všech svých dosavadních pracích o specifických dialektickologických „zákonech“ jsme používali ve stejném významu výrazu „objektivní logický rozpor“. Slovo „logický“ z tohoto výrazu však mělo matoucí charakter. Viz o tom *Teorie pravdy jako součást...* (viz pozn. 11), str. 99. Slíbenou záměnu slova „logický“ slovem „dialektickologický“ ve formulaci příslušného specifického dialektickologického „zákona“ jsme nemohli provést; šlo by o skrytou tautologii. Jeho záměnu slovem „myšlenkový“ (toto slovo je daleko vhodnější) provádíme na tomto místě poprvé.

²⁰ Podrobněji se obíráme vnitřní významovou členitostí kategorie *konkrétního* v článku *O konkrétnosti filosofických pravd*, *Filosofický časopis ČSAV*, 1961, 4, str. 524 a d. (jde o upravenou verzi IV. kap. Příspěvků k základním otázkám

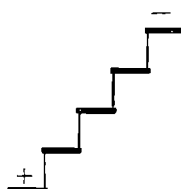
Jednoznačně gnoseologická je také kategorie pravdy. Protože však v „dialektické logice“ jde o různé stupně pravdivosti tezí, lze dialekticko-logický aspekt kategorie pravdy formulovat také v podobě zvláštní dialekticko-logické kategorie (ovšem o více slovech). Jde o *infiniitně nekonečnou pravdivostní hodnotovost tezí*. V tradiční i v soudobé symbolické logice se pravdivostní hodnoty (bývají buď dvě, tj. + a -, nebo jich bývá – ve vícehodnotových logikách – i více) pojmají jako předem dané či zvolené vlastnosti soudů či výroků; přitom jednotlivé hodnoty jsou kontradiktorického charakteru, což lze graficky znázornit (pro dvou-, tří- a pětihodnotovou logiku) tak, jak jsme se o to pokusili na obr. 1 až 3.



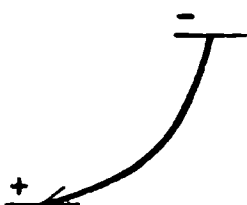
Obr. 1



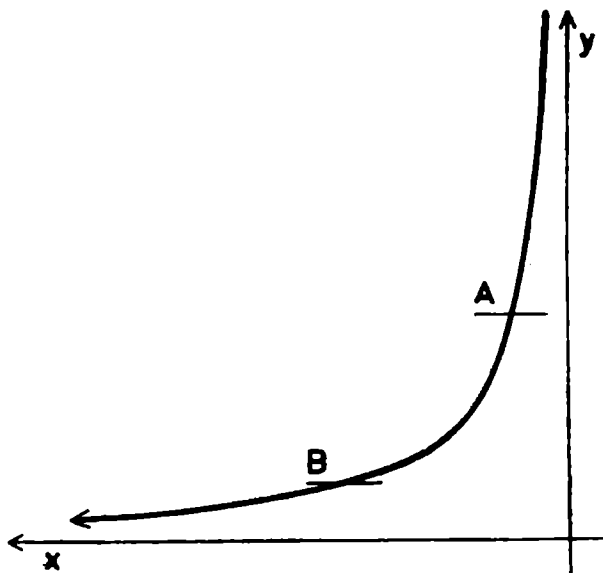
Obr. 2



Obr. 3



Obr. 4



Obr. 5

teorie pravdy, Praha 1962). Les études philosophique věnovaly nedávno (1967, 1) celé jedno číslo tématu „Sur le concret“; jednotlivé studie analyzují filosofické aspekty kategorie konkrétního v některých speciálních vědách (ve fyzice, v sociologii a psychologii) a v dějinách etiky (otázku konkrétnosti morálního života podle Kanta).

Hodnota + znamená pravdivost, hodnota – nepravdivost, a neoznačené hodnoty na obr. 1 až 3 jsou příslušné mezihodnoty.

Něčím zcela jiným, v podstatě jen postižením infinitně nekonečného charakteru procesu myšlenkové reprodukce jsoucna, je zmíněná dialektickologická kategorie. O nekonečné hodnotovosti „dialektické logiky“ se zmiňuje Eli de Gortari. Tomu lze rozumět pouze tak, že mezi hodnotou pravdivosti (+) a nepravdivostí (–) existuje nekonečné množství mezihodnot, což lze znázornit spojitou funkcí (viz obr. 4). Tou infinitní nekonečností se však rozumí to, co jsme se pokusili znázornit na obr. 5. Prakticky jde o to, že dialektičnost „dialektické logiky“ nemůže připustit jako absolutně absolutní ani obě krajní hodnoty. Nejde jen o nekonečné množství mezihodnot, tj. interval $\langle A, B \rangle$, ale také o nekonečné množství hodnot od samých zárodků jakékoli (sebefantastičtější) reprodukce jsoucna k dialekticky absolutně (současně i relativně) nepravdivým tezím, tj. interval (∞_y, A) , a o nekonečné množství hodnot od dialekticky absolutně (současně i relativně) pravdivých tezí k tezím, které vzhledem ke své stálé zdokonalitelnosti mohou být (jsou a budou) ještě pravdivějšími, tj. interval $\langle B, \infty_x \rangle$.²¹

Je třeba ještě odpovědět na dvě otázky. 1. Proč nekonečnost, kterou jsme právě charakterizovali, nazýváme infinitní? Z obr. 5 i z toho, co jsme právě vložili, vyplývá, že existuje rozdíl mezi nekonečnou množinou hodnot v intervalu $\langle A, B \rangle$ a mezi nekonečnou množinou hodnot ve všech třech zmíněných intervalech dohromady. Zvolili jsme slovo infinitní (jsouce si vědomi toho, že jde o slovo latinského původu, znamenající totéž jako slovo „nekonečný“) a použili jsme obdobného způsobu pojmenování, jakého bylo použito při vytváření termínu „lidová demokracie“. Českým slovem „lidový“ se po roce 1945 odlišila naše demokracie (lidová vláda) od demokracie předmnichovské republiky, a to bez jakýchkoli obav z pleonasmu (lidová lidová vláda). My jsme zde slovem latinského původu odlišili nekonečnost hodnot v rozmezí intervalu $\langle A, B \rangle$ od nekonečnosti hodnot ve všech třech uvedených intervalech dohromady. — 2. Co znázorňuje v obr. 5 osa x a osa y ? Osa x je osou časovou, osa y je osou míry pravdivostní (nepravdivostní) hodnotovosti tezí.

Posledními třemi dialektickologickými kategoriemi druhé skupiny,

²¹ O kategoriích pravdy jako gnoseologické kategorií pojednáváme podrobněji v Příspěvech... (viz pozn. 20) a ve stati Problém marxistického pojetí pravdy (viz pozn. 18). O nekonečné hodnotovosti se zmiňuje Eli de Gortari v práci Introducción a la logica dialéctica, rusky Vvedeniye v dialektičeskiju logiku, Izd. IL, Moskva 1959, str. 96. Ideu infinitní nekonečnosti pravdivostní hodnoty jsme poprvé formulovali v kapitole II referátu Einige Bedeutungsaspekte der marxistisch aufgefassen Kategorie der Wahrheit im Lichte der betreffenden antiken Wahrheitsbegriffe, předneseného na brněnské mezinárodní konferenci Antika a dnešek (Akta kongresu, Praha 1968, str. 182–185). — Ne bez zajímavosti je pokus nahradit v operativní logice pojem pravdy pojmem dokazatelnosti. Srovnej Vladimír Richter, Untersuchungen zur operativen Logik der Gegenwart, Freiburg–München 1965, a recenzi této práce ve Philosophische Rundschau (napsal ji W. K. Essler), 15 (1968), 1–2, str. 74–80. — Otakar Zich mě upozornil na to, že v symbolické logice není předpoklad nekonečné mnoha pravdivostních hodnot nijak nový, že jej ze starších autorů (před druhou světovou válkou) vyslovil H. Reichenbach a jiní. Jde o nekonečnou množinu hodnot — ovšem svým původem a charakterem jednoznačně diskontinuitních — v intervalu $\langle A, B \rangle$.

o nichž se zde ještě musíme zmínit, jsou *dialektické vylučování, progresivní a regresivní charakter teze a vyhodnocování výsledků praxe ve funkci kritéria pravdy*. Protože všechny dialektickologické kategorie druhé skupiny (tedy i tyto tři) jsme již dost podrobně analyzovali jinde,²² postačí zde podat ještě stručnou charakteristiku aspoň těchto tří. Teze, které se *dialekticky vylučují* (mezi nimiž existuje vztah dialektického vylučování) sice nejsou v zásadě syntetizovatelné, v některých dílčích otázkách však mají leccos společného (tedy i syntetizovatelného). — *Progres a regres* jsou kategorie filosofie dějin a společnosti (tedy také historickomaterialistické filosofie dějin a společnosti), adjektivní podoba těchto slov, pokud označuje charakter tezí, však představuje jejich dialektickologický aspekt. Takto označený charakter tezí považujeme za dialektickologickou kategorii. — Praxe jako kategorie ontologická, historickomaterialistická s významnými aspekty gnoseologickými je sama o sobě slepá, není schopna prokazovat ani pravdivost ani nepravdivost tezí. Teprve interpretace skutečných výsledků praxe, jejich vyhodnocování na základě soudobého stupně vědění (jak teoretického získaného základním výzkumem, tak vědění o soudobé technologii lidské činnosti) může rozhodovat a v každém jednotlivém případě rozhodnout o tom, zda a v jakém stupni je teze pravdivá. Toto vyhodnocování má silné aspekty axiologické či deontologické,²³ protože však jde o *vyhodnocování výsledků praxe v její funkci kritéria pravdivosti tezí*, tedy pravdivosti toho, co postihujeme kategorií typicky dialektickologickou, domníváme se, že jde v tomto případě rovněž o kategorii dialektickologickou.

Do třetí skupiny dialektickologických kategorií je možno zařadit paralely k některým základním kategoriím tradiční formální logiky (k pojmu, soudu, úsudku, analýze, syntéze, důkazu, definici a jiným); jsou však zařaditelné i do skupiny první.²⁴

Tím jsme v rozsahu, který je dán funkcí této části podkapitoly v naší práci, splnili úkol charakterizovat — zde jen v rovině teoretické — některé nejdůležitější dialektickologické kategorie.

*

Rovněž pouze v rovině teoretické můžeme nyní analyzovat specifické dialektickologické „zákony“.

Máme za to, že je zcela adekvátní stavu současné teorie dialektiky, vychází-li se z existence tří obecných „zákonů“ dialektiky;²⁵ v této pod-

²² Srovnej O zákonech... (viz pozn. 11), hlavně str. 46–47, 54–55.

²³ O problémech podstaty hodnocení viz hlavně v II. kap. studie Zdeňka Leppina O některých otevřených problémech marxistické axiologie, Praha 1968.

²⁴ Blíže o této skupině viz v naší stati K otázce dialektickologických kategorií (viz pozn. 17), str. 25–26.

²⁵ Nikdo se jich dosud nepokusil formulovat více. Názor, že Plechanov redukoval tři Engelsovy „zákony“ dialektiky na dva (že vypustil negaci negace) a Lenin dokonce na jeden (prý proto, že negaci negace, pojatou jen jako zdánlivý návrat k starému, zařadil pouze jako 14. prvek dialektiky a poslední, tj. 16. prvek dialektiky — přechod kvantity v kvalitu a vice versa — označil jenom za jeden z příkladů 9. prvku, který je prakticky formulován jako zákon jednoty a boje protikladů) není seriózní hájitelný. Nelze přece vycházet pouze z poznámek z Leninových Filosofických sešitů. Nepodařilo se jej obhájit ani Z. A. Jordanovi v kapitole VII–5 jeho knihy *The Evolution of Dialectical Materialism*, London—

kapitole jsme už uvedli jejich názvy, a to v souvislosti s rozбором pojmu zákona. Z titulu nejvyššího stupně obecnosti těchto „zákonů“ vyplývá, že takové „zákony“ nutně platí všude; jsou jakousi samozřejmostí všeho, nikoli ve smyslu plytkosti (třebaže snad u žádného jiného jevu neexistuje takové nebezpečí jeho zploštěné interpretace), ale ve smyslu své nevyhnutelnosti. Jsou to „zákony“ dialektiky společnosti, člověka jako jednotlivce, přírody, poznání i myšlení. Ovšem nejen dialektiky myšlení jako něčeho jsoucího, ale i procesu dialektické myšlenkové reprodukce jsoucna. (K tomu srovnej výše uvedený citát z Engelse, na který se odkazuje zde v pozn. 5!) Souvisí to s tím, že svým způsobem je také tento proces něčím ontickým, i když jako předmět zkoumání filosofické disciplíny, která má charakter převážně metodologický, je k jsoucnu především ve vztahu aktivně reprodukčním. Dialektická myšlenková reprodukce jsoucna představuje nesporně velmi specifickou oblast.

Jestliže se v každé dílčí oblasti přírody (také ovšem v každé dílčí oblasti lidského života, individuálního i společenského) tyto obecné „zákony“ dialektiky konkrétně projevují v podobě specifických zákonů, které zkoumají příslušné filosofické a speciální vědy, nemohou se tyto „zákony“ konkrétně neprojevovat v oblasti tak specifické, jakou je proces dialektické myšlenkové reprodukce jsoucna. Je ovšem otázka, v jaké podobě se zde projevují. Na tuto otázku je možná v zásadě trojí odpověď. (Bereme v úvahu pouze možné odpovědi, které v podstatě — tedy nikoli v podrobnostech — vycházejí z pojetí předmětu „dialektické logiky“ shodného s pojetím naším.)

Především je možné tyto konkrétní projevy hledat ve formální logice (v principech či zákonech tradiční formální logiky, popř. dokonce v pravidlech soudobé symbolické logiky, hlavně v tzv. pravidlech tautologických). Taková odpověď nejenže v dostatečné míře nerespektuje specifičnost předmětu „dialektické logiky“, ale vede nutně k tomu, že se ve formální logice hledá to, co v ní není. Vede k pochybným pokusům dialektizovat formální logiku po vzoru B. Fogarasiho a A. V. Savinova. Tato odpověď je chybná ex definitione (přesněji: z titulu charakteristiky) předmětu „dialektické logiky“.

Konkrétní projevy obecných „zákonů“ dialektiky v oblasti dialektické myšlenkové reprodukce jsoucna je možno dále studovat metodou hledání paralel k principům či zákonům tradiční formální logiky, kombinovanou s doplňováním „chybějících“ zákonů per analogiam. Této metody použil především B. M. Kedrov. Je podle mého názoru uplatnitelná, aniž by kompromitovala samu koncepci „dialektické logiky“ toho autora, který jí použije, pouze ve vztahu k zákonu dostatečného důvodu. Tento zákon neměl totiž nikdy „čistý“ formálně logický charakter; byl v podstatě vždycky záležitostí filosofickou. Tuto druhou odpověď na naši otázku považujeme proto rovněž za neuspokojivou.²⁶

Melbourne—Toronto—New York 1967, str. 226—230, a to hlavně proto, že své stanovisko opírá o citáty vytržené z kontextu, nikoli o smysl celých příslušných pasáží.

²⁶ Vyložit podrobně podstatu obou prvních odpovědí na naši otázku a provést fundovanou polemiku s nimi by si vyžádalo velmi mnoho místa. Pokusili jsme se o to dost obsírně ve stati O zákonech... (viz pozn. 11) a v článku O dialektičeskoj

Třetí odpověď na naši otázku, odpověď, k níž se hlásíme, počítá s tím, že obecné „zákony“ dialektiky se v oblasti dialektické myšlenkové reprodukce jsoucna projevují konkrétně v podobě specifických dialektikologických, tedy filosofických „zákonů“. Použili jsme metody analýzy samých těchto projevů a došli jsme k závěru, že jde nejméně o čtyři „zákony“, a to o (uvádíme jen jejich názvy a znění)

„zákon“ *dialektické rozpornosti myšlení*: vzájemně si odporující, tj. dialekticky kontradiktorické a někdy i kontrární, současně však totožné teze jsou pravdivé, jestliže mezi nimi existuje objektivní myšlenkový rozpor, reprodukuje jednotu a boj protikladů se všeobecně konkrétním přihlednutím k totalitě souvislosti, v níž se tyto vztahy vyskytují;

„zákon“ *dialektického dilematu*: ze dvou srovnávaných vzájemně se dialekticky vylučujících a také jakoukoli třetí možnost stejně vylučujících tezí, myšlenkově reprodukuje boj mezi výraznými (např. antagonistickými) protiklady jako stránkami rozporu, řešitelného a pak řešeného formou zvratu (za předpokladu, že jsou obě přibližně stejně pravdivé), je vždy jedna vývojově progresivního a druhá méně progresivního až regresivního charakteru;

„zákon“ *dialektické syntézy teze a antiteze*: dvě teze dialekticky kontrární, někdy též dialekticky kontradiktorické, po sobě vyslovené (v souladu se sukcesivností obou příslušných zjištění) — teze a antiteze, které myšlenkově reprodukuje nevýrazné (např. neantagonistické) protiklady jako stránky rozporu řešitelného a pak řešeného formou postupného přechodu mezi těmito protiklady a jejich vzájemným sepětím, jsou obě jen parciálně pravdivé a vyššího stupně pravdivosti se dosahuje jejich dialektickým shrnutím v jednu tezi;

„zákon“ *dialektikologického zdůvodňování*: dialekticky zdůvodněny, a tím i v postačující míře pravdivé jsou jen ty teze, jejichž zdůvodnění dosáhlo žádoucí úplnosti při vyhodnocování výsledků praxe v její funkci kritéria pravdy.

Proti metodě, které jsme použili při objevování těchto specifických dialektikologických „zákonů“, lze vznést námitky v podobě její charakteristiky jako deduktivistické (čistě deduktivní). Na první pohled to skutečně vypadá tak, že naše analýza konkrétních projevů obecných „zákonů“ dialektiky v procesu dialektické myšlenkové reprodukce jsoucna je ve skutečnosti pouhým vyvozováním závěrů z různých premis, tj. z těch nebo oněch formulací dialektických „zákonů“ či některých jejich stránek. Ve skutečnosti je však tomu jinak. Nejde pochopitelně jenom o to, že ti, kdo jsou autory těchto formulací-premis (Hegel, zakladatelé marxismu, Lenin a jiní), vycházeli jednak ze studia bohatých dějin filosofického i speciálně vědního myšlení, jednak se inspirovali svou osobní zkušeností s tehdejšími procesem přeměny společnosti v oblasti politické, ekonomické, kulturní a soudobým vývojem filosofie a vědy. Jde především o to, že nám neustále tanuly na mysli obdobné skutečnosti, když jsme této metody použili. Co jsme konkrétně vzali v úvahu, budeme mít příležitost

logike i metodach otkrytija eš specifičeskich zakonov, Sborník fil. fak., Brno, B 13 (1966), str. 33 a d. Tam čtenář najde také odkazy na příslušné práce B. Fogarasiho, A. V. Savinova, B. M. Kedrova a Ath. Joji.

ukázat hlavně při rozboru rámcových doporučení v další podkapitole.²⁷ Z toho všeho je patrné, že použitá metoda má induktivně deduktivní ráz, že vedle svých stránek racionálních obsahuje také momenty empirické.

Všechny uvedené „zákony“ mají teoretický ráz. Pouze konstatují, že takové a takové teze bývají v těch a v těch vztazích mezi sebou a k některým jevům jsoucná. Připomínáme, že tezemi se nerozumějí jenom jednotlivé myšlenky jednoho nebo více lidí, myšlenky o jedné a téže vyvíjející se „věci“, jen jednotlivé myšlenky, zrodí se v lidské hlavě současně či postupně, popř. i ve velmi odlehých dobách; teze – to jsou především celé teorie, lidské myšlenkové postoje, světové názory. Případy, kdy jde o myšlenky jen jednoho člověka, zplozené jím v souladu s těmito „zákony“ téměř současně či těsně za sebou (rozumí se o jednom a též objektu reprodukováném myšlenkově), jsou z hlediska podstaty celé dialektickologické teorie tak málo početné, že jsou téměř zanedbatelné. Avšak právě tento typ myšlenek, vyjádřených formou dvou nebo několika málo vět či výroků, vyvolává nejvíce diskusí, a to hlavně ve vztahu k „zákonu“ dialektické rozpornosti myšlení.

Z tohoto „zákona“ vyplývá, že dvě teze či více tezí, které postihují nějaký jev v jeho myšlenkově konkrétní totalitě s jeho dvěma i více protikladnými a současně totožnými stránkami, je-li mezi nimi objektivní myšlenkový rozpor, jsou pravdivé. Znamená to, že také o jejich vyjádření v podobě dvou výroků, mezi nimiž existuje spor, tedy o takových dvou výrociích platí, že jsou „pravdivé“ ve smyslu toho pojmu pravdivosti, s kterým se operuje v dvouhodnotové (popř. i ve vícehodnotové, zvláště v málohodnotové) formální logice? Nikoli, nic takového to neznamena. Tradičně logický princip nepřipustnosti sporu, resp. tautologické pravidlo p. p, nepřipouští ani jednu výjimku. Je pravda, že v tom případě, kdyby existovala byt' jediná výjimka, mohlo by být pravdivé cokoli. O nic takového proto v uvedených případech, zanedbatelných z hlediska celé dialektickologické teorie, nejde. V rovině, kterou studuje formální logika, možno v těchto případech skutečně pouze konstatovat, že jde o logický spor, který lze považovat za paradox,²⁸ a to za předpokladu, že oba vý-

²⁷ O některých skutečnostech, které nám přitom tanuly na mysli, jsme se zmínili už v referátě Über die Gesetze der materialistischen Dialektik als Logik, a to na greifsw. věd. konferenci konané v září 1963; referát byl publikován ve *Wissenschaften. Zeitschr. der E.-M.-A.-Universität in Greifswald*, XIII (1964), Math.-naturw. R., No. 2–3.

²⁸ O problematice paradoxů z hlediska různých filosofických i symbolickologických koncepcí existuje neobyčejně bohatá literatura. U nás o těchto otázkách kromě P. Materny a J. Bartoše (o nich viz pozn. 29) píše hojně také Lad. Tondl, např. v *Problémech sémantiky*, Praha 1966, str. 13, 21, 268, 282, 286. Srovnej také (z prací publikovaných v posledních třech až čtyřech letech) H. N. Lee, *Are Zeno's Paradoxes Based on a Mistake?*, *Mind*, LXXIV (1965), 296; Anton Dumitriu, *Le problème des paradoxes au Moyen Age*, *Revue roumaine des sciences sociales, Série de philosophie et logique*, 9 (1965), 3; M. Guido Calogero (s diskusními příspěvky dalších šesti autorů), *Paradoxes logiques et réalité dialogique*, *Bulletin de la Société française de philosophie*, 60 (1966), 2; Ilham Dilmann, *Paradox and Discovery* (přehledný článek o knize John Wisdom, *Paradox and Discovery*, Oxford 1966), *Philosophy*, XLII (1967), 160; P. F. Strawson, *Paradoxes, Posits and Propositions* (diskusní článek ke knize W. V. Quine, *The Way of Paradox and other Essays*, New York 1966), *The Philosophical Review*, LXXVI (1967), 2.

roky se pojmu jako součást přesně vymezeného systému výpovědi. (Filosofické výpovědi bývají však většinou součástí trvale otevřeného systému, otevřeného také v tom smyslu, že je neustále jaksi zakřiven prostorem nectvím praxe do samého jsoucna. Z téhož důvodu bývá často nekonsistentní také přirozený jazyk, jak jej používáme v praxi.)^{28a} Z hlediska dialektickologické teorie jde však o jazykové vyjádření tezí, které jsou obě pravdivé v tom smyslu, že jsou příspěvkem k pohybu dialektické myšlenkové reprodukce jsoucna směrem k větší pravdivosti, k pohybu po infinitně nekonečné linii pravdivostní hodnotovosti tezí; z hlediska dialektickologické teorie nejsou takové výroky ani jenom paradoxní, ani jenom metaforické.

Nerozlišování obou rovin — roviny dialektickologických tezí a roviny výroků — představuje hlavní příčinu nedorozumění v diskusích o myšlenkové reprodukci dialektického rozporu vůbec a v diskusích o rozpornosti pohybu zvláště.²⁹ Další příčinu je třeba hledat v tom, že někteří jednostranně analyticky uvažující autoři nedovedou dost respektovat skutečnost, že dialektikovi jde o postižení myšlenkově konkrétní totality jevu, který se mu prostě nerozkládá ve dvě či tři (atd.) samostatné protikladné stránky. Dialektik takový jev pojímá v totalitě všech jeho stránek a souvislosti, jako celek, jako jednotku obsahující vnitřně rozporné stránky (protiklady). Někteří autoři si to uvědomují, pokud jde o osoby, o člověka;³⁰ vzhledem k tomu, že člověk se takto může dívat také na jevy přírodní (není pravda, že jednostranně analytický pohled je jediné možný lidský pohled na přírodu), má uplatnění tohoto hlediska své oprávnění též v tezích o přírodní skutečnosti. Druhá věc je, že soudobé přírodní

^{28a} Těto skutečnosti věnují nemalou pozornost soudobí sémantičtí a lingvičtí filosofové. Srovnej J. L. Austin, *Philosophical Papers*, Oxford 1966, str. 35–36; Vito F. Sinisi, *Tarski on the Inconsistency of Colloquial Language*, *Philosophy and Phenomenological Research*, XXVII (1967), str. 537 a d.; Richard Koehl, *The Natural Language Fallacy*, tamtéž, str. 610 a d. (tento článek navazuje na starší stať J. A. Fodora a I. Katze).

²⁹ Srovnej v této věci výměnu názorů v *Deutsche Zeitschrift für Ph.* (1956) mezi K. Ajdukiewiczem (str. 318 a d.), Adamem Schaffem (str. 338 a d.) a H. Leyem (str. 459 a d.), dále J. Bartoš, *Paradoxní teze o rozpornosti pohybu*, *Filos. čas. ČSAV*, 1957, str. 340 a d., Pavel Materna, *Ještě k paradoxům, logice a dialektice*, tamtéž, str. 877 a d., J. Bartoš, *O rozporech v myšlení*, 1958, str. 581 a d.; viz také výměnu názorů, kterou vyvolal P. Materna svým článkem O „formalismu“ a metaforickém vyjadřování dialektiky, tamtéž, 1964, 3, a které se zúčastnil Jos. Cibulka (Na obranu dialektiky, tamtéž, 1965, 2). Zd. Javůrek (*Dialektika a metafory*, tamtéž) a opět P. Materna (*Odpověď na kritiku*, tamtéž). Srovnej také článek N. Gabčěnka, *O vosproisvedenii dialektičeskogo protivorečija v myšlenii*, *Vestnik Mosk. univ.*, serija VIII (ekon., filos.), 1965, 6.

³⁰ Henry W. Johnstone, Jr., nedávno napsal v článku *Persons and selves* (*Philosophy and Phenomenological Research*, XXVIII, 2, str. 210): “‘X is in one respect P and in another non-P’ does not escape being a contradiction unless we can in principle name the ‘respects’. With physical things, the presumption is that we always can. With persons, we sometimes cannot. This is why selves are associated with persons but not with things. But our first reaction is always to treat the person as a thing and to suppose that by naming relevant respects we could abolish any apparent contradiction in the person.” Autor na téže stránce dále dokazuje, že u „osoby“ to nejde, pokud ji pojímáme jako celek, jako jednoduchý jev, a dodává: “Hence if a person is simple, then any inconsistency that seems to belong to him must really belong to something complex. It is the self that fulfills this condition. It thus becomes the locus of the contradiction.”

vědy pohlížejí na přírodní jevy úplně jinak, že je jenom analyticky rozkládají v jednotliviny, že nevyvíjejí téměř žádné úsilí postihnout je v jejich celkovosti (v tomto směru existují některé výjimky, zvláště ve vědách o živé přírodě).

Tolik jsme pokládali za nutné dodat k teorii dialektické rozpornosti myšlení.

Ke znění „zákonů“ dialektického dilematu a dialektické syntézy teze a antiteze je bezpodmínečně třeba doplnit jedno vysvětlení. V prvním z nich se mluví o výrazném „rozporu, řešitelném a pak řešeném formou zvratu“, v druhém z nich o nevýrazném „rozporu řešitelném a pak řešeném formou postupného přechodu“. Té řešitelnosti je třeba rozumět tak, že jde o rozpor, *pokud* je řešitelný buď tou nebo onou formou. Nikterak nepřehlídíme skutečnost, že mohou existovat buď nevýrazné rozpory, jež mohou být řešeny formou zvratu, nebo výrazné rozpory, které mohou být řešeny formou postupného přechodu. Rozlišit, kdy je ten nebo onen rozpor neoptimalněji řešitelný tou nebo onou formou, je stejně náročné jako rozhodnutí, zda teze o jednotlivých stránkách rozporu (o protikladech) jsou syntetizovatelné, nebo zda stojíme před dialektickým dilematem volby jedné z nich, tj. té relativně progresivnější. V tomto směru jsou oba „zákony“ velmi neurčité, i když na druhé straně jsou zase natolik určité, že celkem úspěšně orientují naše uvažování o velmi složitých jevech. (To však už souvisí se základní metodologickou stránkou těchto specifických dialektikologických „zákonů“.)

Snad ještě méně je na první pohled jasné, zda lze či nelze vždy dosáhnout žádanou úplnosti při dialektikologickém zdůvodňování pravdivosti tezí (cestou vyhodnocování výsledků praxe v její funkci kritéria pravdy). Jediná uspokojivá odpověď (uspokojivá ovšem jen pro ty, kdo na dialektikologickou teorii nekladou obdobné požadavky exaktnosti jako na symbolickou a matematickou logiku)³¹ by mohla znít, že je to téměř vždy možné, ale jenom do určité míry, která nám většinou postačí. V těch případech, kdy to vůbec nebo téměř vůbec možné není, nelze dost dobře hovořit o tom, že pravdivost těch nebo oněch tezí je dialekticky zdůvodněna; to se týká hlavně výroků o jednotlivém, jednotlivých výroků speciálních věd apod.

Analýzou výsledků praxe dosažených těmi, kdo dialekticky uvažují – prakticky vždy bezděčně a bez přímé znalosti specifických dialektikologických zákonů – možno vyhodnotit také námi navržené znění těchto „zákonů“ (při vší kritičnosti k našim návrhům) jako teze, jejichž pravdivost je v postačující míře dialekticky zdůvodněna.

³¹ Srovnej zprávu o konferenci na téma Filosofické a logické problémy metodologie, konané v březnu 1966 na Hořalce u Prahy, na níž jsem referoval o prvé verzi své dialektikologické teorie, *Filosof. časopis ČSAV*, 1966, 6, str. 878, hlavně námitku 1 b). Přístupovat k filosofickým úvahám jako k filosofickým, nikoli jako ke speciálně vědním analýzám, může jen ten, kdo do všech důsledků domyslí problém specičnosti filosofie. Náзор, že racionálněji orientovaní marxisté používají vágních hegelovských pojmů, je v podstatě projevem netolerantnosti ze strany empiričtější orientovaných marxistů, zvláště v tom případě, jestliže kritizováni takjakkak vyvíjejí maximální úsilí operovat pojmy co nejuplněji charakterizovanými. Chtít, aby filosofické kategorie byly stejně exaktní, jako bývají pojmy některých speciálních věd, je totožné s požadavkem likvidovat filosofii jako filosofii.

3. Dialektickologická metodologie

Marxistická metodologie je nesporně velmi komplexní pojem, zahrnující v sobě učení o mnoha typech různých postupů. Domníváme se však, že dialektickologická metodologie je její páteří, že je nejtypičtějším marxistickým učením o metodě. Chtěli bychom, aby náš rozbor tohoto učení vyústil aspoň v náznak pokusu charakterizovat otázku jeho syntetizovatelnosti s některými jinými soudobými metodologiemi.

Jak jsme již uvedli, vyjdeme z rozboru rámcových doporučení, vyvoditelných z dialektickologické teorie, a větší pozornost budeme věnovat dialektickologickým principům, zvláště pak historismu a strukturaci.

a) Rámcová doporučení

Už jsme zdůraznili, že metoda srovnávání „dialektické logiky“ s formální logikou vede většinou jen k nedorozuměním. Platí to především o vyjasňování různých stránek dialektickologické teorie, zvláště otázky předmětu „dialektické logiky“.

V diskusích o dialektickologické metodologii by se však v každém případě měl brát v úvahu zásadní rozdíl mezi závazností pravidel soudobé formální logiky jako směrnic, jimiž je třeba se bezpodmínečně řídit, nemá-li docházet k logickým chybám, a mezi požadavky na dialektický způsob myšlení, které vyplývají ze specifických dialektickologických „zákonů“ a kategorií. Tyto požadavky nemají podobu závazných pravidel, ale charakter rámcových doporučení, jak bychom se měli orientovat a nač bychom se měli zaměřit ve svém dialektickém uvažování.

V jakém smyslu jde o doporučení? Vzhledem k vysokému stupni obsaženosti dialektického způsobu myšlení je třeba v každém jednotlivém případě vždy znovu zvažovat postupy, jak se dialekticky zmocnit myšlenkově reprodukováného objektu. Pro tento postup mohou být závěry vyvozené z praxe dialektického myšlení (vyvozené z dialektickologických „zákonů“ a kategorií, které jsou v podstatě zevšeobecněním zkušeností, získaných cestou dialektického myšlení) pouze doporučeními; o doporučení jde proto, že se jich vždy nabízí několik a že je třeba ty nejvhodnější volit. Pochopitelně vyvstává nebezpečí, že při nedostatečně citlivém zvažování jejich vhodnosti dojde k tomu, že budou zvolena doporučení méně vhodná, popř. dokonce nevhodná. Tak se mohou předsudky, popř. domnělé souvislosti, které obyčejně k volbě nevhodných doporučení vedou, rozmnožit o další předsudky a mnohé další jen domnělé souvislosti.

V tom, že zmíněné požadavky mají charakter doporučení, je však obsažena i velká přednost dialektickologické metodologie, totiž její syntetičnost a komplexnost. Myšlenkově reprodukováné jevy mají většinou velké množství různorodých stránek. Je v zájmu získání co nejpravdivějších výsledků, aby i metoda byla co nejvíce různorodější, aby vždy specifické struktury těchto stránek odpovídala specifická skladba metodologických doporučení, skladba, v níž se případ od případu mění nebo aspoň obměňují nejen sama doporučení, ale i intenzita jejich uplatňování. Možno říci, že velká šíře zorného pole dialektickologické metodologie, možnost postihovat věci a jevy v jejich celkovosti a současně i v jejich rozčleněnosti, to vše je do značné míry spoluvytvářeno také tím, že požadavky

vyplývající z dialektickologických „zákonů“ a kategorií mají charakter doporučení.

To je také důvod, proč jsme se rozhodli nazývat tato doporučení *rám-covými*. Poskytují totiž určitý rámec pro vlastní tvůrčí dialektické promýšlení způsobů, jak v konkrétní situaci dialekticky uvažovat. Každé mechanické uplatnění dialektickologických doporučení jako strohých směrnic vede k chybám a omylům, jejich respektování jako rámce, který je třeba dále propracovávat a stále přizpůsobovat myšlenkově reproduko-vanému objektu, z nich činí významný nástroj myšlenkové, a ve svých důsledcích nejen myšlenkové reprodukce světa.

*

V úvahách o tom, která doporučení vyplývají ze „zákona“ dialektické rozpornosti myšlení, je žádoucí přihlížet také k tomu, jak se ta nebo ona rozpornost myšlení zrodila, jaký je její smysl či funkce.

Pravda je v totalitě určení; pravda filosofie je v různorodosti pohledů a postojů k různým objektům filosofických úvah, v různorodosti poji-mané jako vnitřní napětí jediného celku. Doporučení, vyplývající z dialektické rozpornosti myšlení o vývoji filosofie, *nabádá k tomu, abychom stále přihlíželi k celku, k totalitě jevů i jejich souvislostí* a současně *vě-novali pozornost všemu rozpornému* nejen v každém z těchto jevů, ale také mezi ním a tím, co jím není.

Filosofické myšlení v jakési nahé podobě neexistuje; je vždy myšlením v podobě výroků, myšlením s použitím jazykových prostředků. Vezme-me-li v úvahu, že teprve dialektický soujem různých pohledů a postojů k neobyčejně složitým objektům filosofického uvažování je filosofickou pravdou o tomto objektu, pak nás nepřekvapí, že různí myslitelé (mnohdy i v různých dobách) formulovali výroky, mezi nimiž — položí-li se vedle sebe a považují-li se chybně za součást přesně vymezeného systému vý-roků — existuje logický spor. Respektuje-li se však specifičnost filosofie, není možno nevidět, že v každé z těchto skupin výroků je pravda filosofie pojímané jako celek.

V charakterizovaných případech se dialektická rozpornost myšlení zro-dila v důsledku specifčnosti filosofie. Jindy mívá dialektická rozpornost heuristickou funkci, a to v okamžiku, kdy ji někdo pochopí jako *výzvu k hledání detailnějšího (někdy speciálně vědního) řešení*, v němž jsou skryty nové myšlenkové rozpory. Jsme přesvědčeni, že heuristickou funkci má i známý Engelsův výrok o tom, že pohybující se těleso je i není v jednom a též okamžiku na jednom a též místě (jde vlastně o dva výroky I, II, mezi nimiž existuje logický spor), tedy výrok, který je ve své podstatě jazykovou podobou dvou kontaminovaných, filosofických a dialekticky rozporných tezí. Výzvou k detailnějšímu řešení je tedy po-žadavek hledat určité souvislosti (směry, smysly), určitá hlediska, pomocí nichž lze tyto dvě dialekticky rozporné teze přeměnit ve dvě teze zdán-livě dialekticky bezrozporné; v jazykové rovině to má podobu dvou vý-roků, mezi nimiž neexistuje naprosto žádný logický spor.³² Ty dvě teze

³² Pokud jde o uvedený Engelsův výrok, mohly by mít zmíněné zdánlivě bezroz-porné teze třeba podobu těchto dvou bezesporných výroků (jde skutečně jen o příklad, protože k mnoha jiným, avšak obdobným výročkům lze dojít různými

jsou jen zdánlivě bezrozporné proto, že jejich dialektická rozpornost už sice neexistuje ve své dosavadní podobě (proto se zdá, že už vůbec přestala existovat), ale ve skutečnosti existuje dál v podobě dialektické rozpornosti skryté uvnitř každé z obou nových tezí. Tato skrytá rozpornost se může projevit v další nové dvojici (přesněji: ve dvou dalších nových dvojicích) dialekticky rozporných tezí. V jazykové podobě jde pak o dvě dvojice výroků, přičemž mezi výroky každé z této dvojice existuje logický spor.³³ A celá procedura, tentokrát v dvojitém provedení, se může opakovat³⁴ tak, jako se po vyjevení dialektických rozporů v každé z tezí, která je myšlenkovým základem každého ze čtyř logicky bezesporných výroků, může opakovat ve čtvřem provedení atd. až do nekonečna.

Jak jsme už zdůraznili, je neobyčejně důležité rozlišování roviny tezí od roviny výroků. Tam, kde k takovému rozlišení nedochází, není možný dialektický celostní přístup k jevům vnitřně rozporným. O tom svědčí např. úvahy Davida Wigginsa, který sice uvažoval o bytí na témž místě v témž čase cestou rozboru konkrétních příkladů, ale jeho jednostranně analytický přístup a setrvávání v rovině výroků ho nemohly dovést nikam jinam než ke zjištění samozřejmosti, že totiž princip (věta) o nepřipustnosti sporu platí.³⁵ Přejít z roviny tezí do roviny výroků a naopak je bez-

cestami, např. také odlišením matematického bodu od úsečky): 1. pohybující se těleso je v jednom a témž okamžiku na jednom a témž místě stejně vzdáleném od jiného tělesa pohybujícího se stejnou rychlostí; 2. pohybující se těleso *není* v jednom a témž okamžiku na jednom a témž místě stejně vzdáleném od libovolného tělesa pohybujícího se libovolnou rychlostí.

³³ Zůstaneme-li u Engelsova výroku jako příkladu, pak to konkrétně vypadá tak, že např. ve výroku 1 (v pozn. 32) se čte místo „je“ opět „je i není“ (jde tedy vlastně zase o dva výroky – I'A, I'B, mezi nimiž existuje logický spor) a ve výroku 2 (z téže pozn.) se čte místo „není“ rovněž „je i není“ (jde tedy o dva další výroky – II'C, II'D, mezi nimiž existuje také logický spor).

³⁴ V našem případě z Engelse (tentokrát už v rovině vyložené speciálně vědní, a to teoretickofyzikální) to znamená, že třeba výroky I'A, I'B (viz pozn. 33) se transformují ve dva další nové výroky, např. ve *výrok I'a*: pro různé pozorovatele těleso pohybující se rychlostí srovnatelnou s rychlostí světla *není* v jednom a témž okamžiku na jednom a témž místě stejně vzdáleném od jiného tělesa pohybujícího se stejnou rychlostí, a to v důsledku relativnosti času a vzdálenosti při relativistických rychlostech – a ve *výrok I'b*: pro různé pozorovatele těleso pohybující se nerelativistickou rychlostí je v jednom a témž okamžiku na jednom a témž místě stejně vzdáleném od jiného tělesa pohybujícího se stejnou rychlostí, poněvadž relativnost času a vzdálenosti se při nerelativistických rychlostech neprojevuje. Podobnou operaci možno provést s výroky II'C, II'D... atd. až do nekonečna. – Různých souvislostí (směrů, hledisek, smyslů) A, B, C... → existuje u každé věci a jevu, pokud je předmětem dialektického uvažování, nekonečné množství a jsou ve vzájemných vztazích, které jsou daleko složitější, než jsou vztahy znázornitelné řadou A, B, C... →. Vždy nejméně dvě *dialekticky rozporné teze postihují* na příslušném stupni charakterizované procedury *totalitu všech zbývajících souvislostí*.

³⁵ Srovnej David Wiggins, On Being in the Same Place at the Same Time, The Philosophical Review, LXXVII (1968), 1 (421), str. 90–95. To je ovšem jen prvý z jeho tří závěrů (vlastně východisek, která dokazuje rozbořem). Druhý zní: žádné dvě věci téhož druhu (tj. věci, které uspokojují týž druhový nebo substanční pojem), nemohou zabírat přesně týž prostor v témž (přesně témž) čase. Třetí cituji doslovně v originále: “A and a proper part or constituent B of a third thing C, where $A \neq C$ and $A \neq B$, and where no part of constituent of A is any part of constituent of B or of C, cannot completely occupy exactly the same volume at exactly the same time.” Domnívám se, že je přitom záslužné, že se tak

podmínečně nutný v dialektickém způsobu uvažování o vnitřně rozporných věcech a jevech; takovými ovšem bývají především měnící se nebo aspoň se pohybující věci a jevy. (Tím však nijak nepopíráme poznatek, že kognitivní zmocňování se předmětu se vyznačuje dialektičností bez ohledu na to, zda má předmět procesuální charakter či nikoli.)

Heuristická funkce dialektické rozpornosti tezí, a to i v tom případě, jde-li o teze různých myslitelů z různých dob, je přeměnitelná z možnosti ve skutečnost pouze v myšlení jednotlivce, který si tuto rozpornost tezí uvědomí a kterého podnítí k hledání řešení. S přihlédnutím k přechodům mezi rovinou tezí a výroků je někdy také možno k samozřejmým pravdám-výrokům připojit výrok kontradiktorický (zde: formálně logicky kontradiktorický) s cílem zjistit, zda nejsou jazykovým výrazem tezí, postihujících objektivně existující rozpor v totalitě všech jeho souvislostí. Zjistí-li se, že s velkou pravděpodobností jsou, možno pak dále postupovat způsobem, který jsme charakterizovali v předchozích odstavcích.

Kromě heuristické funkce plní dialekticky rozporné teze v mysli jednotlivcově, a to v tomto případě vždy teze bezprostředně za sebou následující, také funkci výstižně a „úderným“ způsobem formulovat myšlenku o vnitřní rozpornosti jevů, kterou někdo jiný zanedbává nebo dokonce odmítá. Sem patří např. známý Sokratův paradox „Vím, že nic nevím“, který není jenom paradoxem, ale také jazykovým vyjádřením dvou dialekticky rozporných tezí. Takové vyjádření dokonce nemá smysl zbavovat jeho charakteru dvou formálně logicky sporných výroků (vím \times nic nevím), protože každému je jasné, v kterém smyslu „vím“ a v kterém smyslu „nic nevím“. Přitom v každém z těchto „smyslů“ (hledisek, směrů) je skryt nový rozpor atd. atp. Takový způsob vyjadřování rozporných tezí má nemalý význam v praktickém životě, v uměleckých dílech a někdy i v některých oblastech vědeckého myšlení, zvláště o jevech nadstavbového charakteru. Můžeme proto hovořit také o společenských, popř. estetických, retorických nebo vůbec o společenskovědních funkcích „zákona“ dialektické rozpornosti myšlení.

Doporučení k využívání této funkce jmenovaného zákona nabádá k tomu, *aby dialekticky uvažující člověk myslil v dialekticky rozporných tezích, pokud tyto teze výstižně reprodukují různé stránky rozporuplných věcí a jevů.*

Kromě toho plní dialektická rozpornost myšlení funkci pomocné metody, která může uchránit před vyvozováním těch chybných závěrů z té nebo oné teorie, které z ní jinak logicky plynou (bývá uváděno jako příklad, že se takto můžeme vyhnout divergencím v kvantové teorii). Doporučení v tomto případě má podobu výzvy *počítat s dialekticky rozpornými tezemi* (vyjadřitelnými výroky, mezi nimiž existuje logický spor) *všude tam, kde by logické závěry vyvozené z té nebo oné teorie byly evidentně nepravdivé.*

presvědčivě a důkladně dokazují skutečnosti, které jsou pro každého člověka samozřejmé. Záslužné je to proto, že už mnoho samozřejmostí se ukázalo později problematickými. Nicméně nelze nevidět, že skutečný problém začíná teprve tenkrát, když se o věci začne uvažovat jako o pohybující se – s prostorem a časem jako s jejími proměnlivými formami. Právě o vnitřní rozpornosti pohybu vypovídá Engelsova filosofická teze (vlastně dvě kontaminované teze), a to v souladu se „zákonem“ dialektické rozpornosti myšlení.

Problémem čistě metodologickým je otázka, zda je nutné, aby dialektická rozpornost myšlení měla v jazyce vždy podobu dvou výroků, mezi nimiž existuje logický spor. (Nejde zde pochopitelně o doporučení vyjadřovat dialektickou rozpornost tezí jenom výroky, mezi nimiž existuje logický spor; už jsme snad dost přesvědčivě vyložili, že je naopak žádoucí, že se doporučuje *v rámci přechodů mezi rovinou tezí a rovinou výroků uskutečňovat přeměnu dialekticky rozporných tezí v teze zdánlivě bezrozporné, čemuž v rovině výroků odpovídá transformace výroků, mezi nimiž existuje spor, ve výroky bezesporné*, a to v souladu s obecně platným pravidlem či principem o nepřipustnosti sporu.) Je prostě otázka, zda by se nenašel pro tu fázi dialektického myšlení, která probíhá podle „zákona“ dialektické rozpornosti myšlení, takový způsob jazykového vyjádření rozporných tezí, který by zajistil plnou bezespornost výroků (a tak učinil další fáze zbytečnými). Byl učiněn pokus nahradit obraty „je i není“ obraty „je a není jen“, resp.

p je A a nejen A,
 p je B a nejen B,
 p je A i B a nejen A i B.³⁶

Podle našeho názoru taková transformace patří už do další fáze, v níž se dialektická teze přeměňuje ve zdánlivě bezspornou tezi a v jazykové rovině jde o formulaci logicky bezsporných výroků. Je to jedna z možných forem této formulace.^{36a} Jsme přesvědčeni o tom, že v jazyce nemůže nic jiného vyjádřit dialektickou rozpornost myšlení v její základní fázi (a pak vždy v každé další liché fázi), než logický spor, a to bez ohledu na to, že ji vyjadřuje velmi nedokonale. Není to žádoucí skutečnost, ale je to skutečnost. Bezděčně nám napadá jedna analogie (jako každá analogie poněkud ovšem kulhá), že totiž je tomu podobně jako s třídním bojem: ten také není žádoucí (žádoucí je beztřídní společnost), ale v jisté fázi vývoje společnosti tady existuje a je pouze projevem politické slepoty, jestliže se k jeho existenci v teorii nebo v praxi politiky nepřihlíží. Projevem filosofické slepoty by bylo popírání existence dialektické rozpor-

³⁶ O těchto pokusech viz u nás poprvé v článku Zd. Javůrka, Vztah formální a dialektické logiky a řešení tzv. paradoxních, logicky sporných výroků, *Filosof. časopis ČSAV*, 1966, 1. Srovnej také zprávu o referátu V. Černíka na konferenci O filosofických a logických problémech metodologie (viz pozn. 31), str. 877–878. Na Javůrkův článek reagoval O. Weinberger v článku K otázkám sporu a dialektiky, *Filosof. časopis ČSAV*, 1967, 4. — Srovnej k tomu také jednu z 22 filosofických úvah Bély Brandensteina, vydaných s titulem *Wahrheit und Wirklichkeit*, Meisenheim/Glen 1965, úvahu s titulem *Vom kontradiktorischen Gegensatz*; autor v ní polemizuje jak se stanovisky logistickými, tak s Weizsäckerem.

^{36a} V době, kdy dokončujeme sloupcovou korekturu tohoto spisu, dostává se nám do rukou článek V. Černíka, *Ontický proces a smerová logika* L. S. Rogowského *Filozofia*, 1969, 2). Autor nejdříve vzbuzuje dojem, že se L. S. Rogowskému v jeho směrové čtyřhodnotové logice podařilo vyvrátit názor, že se dialektický rozpor nevyhnutelně vyjadřuje v podobě logické kontradikce (rozuměj: v podobě logicky sporných výroků apod.). Nakonec však ještě na téže stránce (181) konstatuje: *Výroky o ontickom procese ako medzistave (na ten totiž L. S. Rogowski „redukuje“ dialektický rozpor) nie sú ešte adekvátnym vyjadrením dialektického rozporu ako skutočného zdroja samopohybu.* Na str. 182 autor zjišťuje, že v kategoriích mezistavu „rozpor vystupuje iba ako nejaký empirický neurčitý stav medzi dvoma aktuálnymi stavmi“, tedy nikoli jako skutečný dialektický rozpor.

nosti: myšlení, k níž dochází ve vývoji myšlení, která má některé své funkce apod. To se vůbec nevylučuje s pravidlem (s principem) nepřipustnosti sporu, který podle našeho názoru nelze vůbec absolutizovat, protože tam, kde platí, platí skutečně „absolutně“, tj. bez jakékoli výjimky. K. R. Popper se v úvahách o této problematice³⁷ dopouští hlavně těchto chyb: nerozlišuje rovinu tezí od roviny výroků, podkládá dialektikům názor, že logický spor je žádoucí (wünschenswert), nerespektuje specifičnost dialektickologické metodologie, zvláště její filosofický charakter a její rozbor tezí postihujících totalitu vnitřních i vnějších souvislostí jednotné, současně však vnitřně rozporné věci či jevu; především však K. R. Popper nepřihlíží k odlišnosti dialektickologických doporučení od pravidel logiky a chybně se domnívá, že existuje nějaké dialektické pravidlo (vlastně jakési vzdoroprávidlo) proti platnosti pravidla o nepřipustnosti sporu.

*

Ze „zákona“ dialektického dilematu lze vyvodit hlavně doporučení *rozhodnout se při volbě mezi dvěma či více dialekticky se vylučujícími tezemi pro teze progresivní*, usilovat o jejich maximální pravdivost a optimální realizaci závěrů, které z nich vyplývají. Výraznou rozpornost skutečnosti si člověk musí uvědomit, aby k ní mohl přihlédnout ve svém jednání. Uvědomuje si její stránky v tezích, v nichž jen některé jsou nejprogresivnější, zatímco jiné jsou méně progresivní až reakční.

Snad ještě závažnější doporučení souvisí však s tím, že méně progresivní teze, postihující méně kvalitní či špatnou stránku rozporu, nelze také vůbec nebrat v úvahu. Ba dokonce je třeba všechno, co z nich je s progresivními tezemi syntetizovatelné, pohotově přejímat. V polemice s nepravou, s negativní dialektikou, vycházející z toho, že se řeší výrazný rozpor, jestliže se jeho „špatná stránka“ zcela zlikviduje (třeba násilnými prostředky), připomíná Karel Marx: „Pouze koexistence dvou protikladných stránek, jejich střetnutí a splynutí v novou kategorii vytváří dialektický pohyb. Jestliže se omezíme jen na to, že si stanovíme za úkol vyřadit špatnou stránku, učiníme tím dialektickému pohybu rázem konec.“³⁸ Naše zkušenosti s nedialogickými formami ideologického boje, a nejen zkušenosti z této oblasti, přesvědčivě potvrzují pravdivost Marxovy citované teze i to, že uvažovat o sebevýraznějším rozporu důsledně dialekticky znamená považovat jeho stránky za dialektické dilematiky se vylučující, nikoli za vylučující se absolutně. Rozhodně to neznamená negovat protikladnou stránku až ve smyslu jejího úplného vyřazení. Tím není řečeno, že objektivní chod věcí nevede nikdy k likvidaci špatné stránky; skutečný *vývoj* však vede vždy k její negaci *dialektické*, která

³⁷ Srovnej K. R. Popper, Was ist Dialektik?, Logik der Sozialwissenschaften, 4. vyd., Köln–Berlin 1967, str. 272. Srovnej rovněž tamtéž stať Jürgena Habermase, Analytische Wissenschaftstheorie und Dialektik. Ein Nachtrag zur Kontroverse zwischen Popper und Adorno, str. 291–311. — Své první vyjádření k otázce tzv. absolutizace pravidla sporu, přesněji nepřipustnosti sporu (po kritické připomínce Otakara Zicha), jsme publikovali v Teorii pravdy jako součást... (viz pozn. 11), str. 99.

³⁸ Karel Marx, Bída filosofie, Praha 1948, str. 85.

předpokládá zachování a pozvednutí na vyšší stupeň všeho pozitivního z negované stránky.

Možno konstatovat, že mnoho soudobých nedorozumění mezi revolucionáři má svou teoretickou, hlubokou příčinu v tom, že jedni chápou dilema mezi kapitalismem a socialismem jako dilema dialektické (nejprozíravější duchové kultury už kolem roku 1930 vyzývali u nás k tomu, aby se respektovalo, že inteligence přímo dýchá dialektikou)³⁹ a druhí se domnívají, že jejich úkolem je bezohledně a všemi prostředky likvidovat „špatnou stránku“ (všechno, co nějak souvisí s kapitalismem, i když to nepatří k podstatě kapitalismu a je to k prospěchu socialismu se socialismem nutné a zcela zákonitě syntetizovatelné).

Naše úvahy o této velmi důležité stránce dialektického dilematu možno proto shrnout v doporučení, *aby se při vši nesmiřitelnosti nejen tezí o výrazných rozporech, ale také progresivních a reakčních stránek samých rozporů, syntetizovalo všechno syntetizovatelné, aby se uměle nevyřazovala špatná stránka, ale aby se progresivnost tezí osvědčovala silou jejich vlastních předností, nikoli násilným umlčováním všeho, co nějak souvisí se „špatnou stránkou“.*

Ze „zákona“ dialektické syntézy teze a antiteze vyplývá pobídka k tomu, *abychom usilovali o syntézu tezí postihujících protikladné stránky nevýrazných rozporů*, tím spíše, že často postihují jen různé stránky jedné a téže věci, např. původní teze o korpuskulárním charakteru světla a pozdější teze o jeho vlnovém charakteru.⁴⁰ Není lehké poznat, které teze jsou syntetizovatelné, a proto není ani lehké nepřehlédnout možnost ty nebo ony teze syntetizovat. Jedním z prostředků tomu napomáhajících je smysl pro jednotu, pro systém; odpovídá tradicím české kultury nezanedbávat žádnou příležitost k prosazení tendence k jednotě a k syntéze, o čemž svědčí dílo J. A. Komenského.⁴¹

Důsledek vyvoditelný ze „zákona“ dialektického dilematu o syntetizovatelnosti některých momentů tezí, které jinak reprodukují výrazné, v podstatě nesmiřitelné rozpory, je svým způsobem přiřaditelný k tomuto „zákonu“. Konečně — tak jako o všech těchto „zákonech“ platí, že se vzájemně pronikají, lze o doporučeních z nich vyplývajících konstatovat, že se rovněž vzájemně prostupují.

Doporučení, které vyplývá ze „zákona“ dialektickologického zdůvodňování, lze shrnout tak, že je třeba *používat tezí, jež byly dialekticky zdůvodněny*, protože jen takové lze považovat za pravdivé. Přitom z hlediska konkrétnosti, hlavně myšlenkové konkrétnosti dialektickologické metodologie, vyplývá, že při vyhodnocování výsledků dialektické funkce kritéria pravdy je třeba vycházet nejen ze sumy filosofických znalostí, ale hlavně

³⁹ Srovnej Ludvík Svoboda, F. X. Šalda, Praha 1967, str. 305. Když bylo vyloučeno z KSČ sedm známých spisovatelů, jejichž odvolání bylo zamítnuto, aniž jim byla poskytnuta možnost k věci se vyjádřit, odsoudil to F. X. Šalda slovy: „Právo diskuse ve stranách musí být přiznáno... zvláště intelektuálům, kteří dýší dialektikou jako jiní tvorové plícemi nebo žábami.“ Srovnej Šaldův zápisník, II, str. 152 a n.; citováno podle L. Svobody, tamtéž.

⁴⁰ Neobyčejně výstižnou charakteristiku vývoje teorie světla z hlediska logického podává Otakar Zich, Význam logiky pro práci vysokoškolského učitele, Praha 1959, str. 35–36 a 67–69.

⁴¹ Srovnej Jan Patočka, Aristoteles, jeho předchůdci a dědicové, str. 387–388.

z celého souboru soudobého speciálního vědění o té oblasti skutečnosti, které se dialekticky zdůvodňovaná teze týká. Žádnou tezi nelze nikdy přesvědčivě dialekticky zdůvodnit jen nějakou jedinou poučkou, ani tou nebo onou poučkou dialektiky.

*

Podat přehled všech doporučení vyvoditelných z dialektickologických kategorií je úkol hodný zvláštní studie. My jsme se už ovšem v souvislosti s analýzou doporučení vyplývajících ze „zákonů“ dotkli také velmi mnohých doporučení tohoto typu. Na tomto místě si zvolíme pouze tři kategorie (hnízda kategorií), a to po jedné z každé, výše charakterizované skupiny dialektickologických kategorií. Domníváme se, že námi zvolené tři kategorie jsou filosoficky nejrelevantnější. Ne náhodou se někteří autoři domnívají, že ve zvolených případech jde o zákony. (Vzhledem k velké blízkosti pojmů „zákon“ a kategorie není to ovšem nic překvapivého.)

Z kategorie dialektické myšlenkové reprodukce jsou (také z dialektiky logického a historického) lze odvodit doporučení „vyjadřovat ve formě výchozího určení předmětu *takovou stránku* tohoto *předmětu*, která *představuje nejjednodušší nutnou podmínku, nutný a všeobecný následek*, produkt vzájemného působení všech ostatních stránek daného předmětu, přitom následek, který se produkuje pohybem, životem předmětu v rozměrech stále se rozšiřujících“. E. V. Iljenkov, jehož slova jsme citovali, nazývá toto doporučení „zákonem teoretického myšlení“.⁴²

Týž autor nazval vztah mezi kategoriemi abstraktního a konkrétního (hlavně ovšem mezi „myšlenkově abstraktním“ a „myšlenkově konkrétním“) jednotou a označil je za zákon myšlení.⁴³ Z relace mezi těmito kategoriemi vyplývá především doporučení *usilovat o co největší úplnost určení tak, aby myšlenkově abstraktní teze se staly tezemi myšlenkově konkrétními*.

Někteří autoři píší také o zákonech určujících vzájemný vztah a působení analýzy a syntézy, indukce a dedukce. Tyto významné kategorie, tyto důležité „logické prostředky“ mají nesporně své dialektickologické paralely. Ty je třeba studovat a promyšleně explikovat.⁴⁴ Doporučení pak *nabádá k využívání výsledků těchto explikací* v dialektickém myšlení.

*

Charakterizovaná dialektickologická rámcová doporučení bude třeba dále zpřesňovat a prohlubovat. Nejsou také všechna, i když jsme pravděpodobně žádná závažná neopomněli, ovšem s výjimkou těch, která mají spíše charakter dialektickologických principů.

⁴² E. V. Iljenkov, O dialektice abstraktního i konkrétního v naučno-teoretickém poznání, Voprosy filosofii, 1955, 1, str. 49. Srovnej k tomu také J. Zelený, O logické struktuře Marxova kapitálu, Praha 1962, str. 58–113.

⁴³ E. V. Iljenkov, Dialektika abstraktního i konkrétního v „Kapitale“ Marksa, Moskva 1960, str. 72–111.

⁴⁴ Nemálo v této věci vykonal Vojtech Filkorn, a to hlavně v Úvodu do metodologie vied, Bratislava 1960, kap. II–IV.

b) Problém dialektickologických principů

V pojetí principů „dialektické logiky“ existuje velká pestrost. Někdy se za ně vydávají všechny nebo jen některé dialektickologické „zákony“ či kategorie. Jindy si různí autoři vybírají jen určité aspekty principů nebo jen některé vztahy mezi kategoriemi, např. historismus v definování pojmů, pohyb od abstraktního ke konkrétnímu, a píší o nich jako o principech.

Nelehký problém představuje otázka pojetí principu, problém, co je to princip – nejen „dialektické logiky“, ale především „první dialektiky“ a teorie poznání. Principy marxistickoontologicky pojímané dialektiky a gnoseologie jsou relativně subjektivnější povahy a většinou světonázorově determinovanější než „zákony“ a většina kategorií těchto disciplín. Za ontologickodialektické principy považujeme takové zásady, jako jsou materiálnost jsoučna, jeho strukturnost, všeobecná souvislost, zprostředkovanost, vývoj aj. Máme za to, že gnoseologickými principy jsou poznatelnost jsoučna, jednota poznání a praxe, ověřitelnost pravdy praxí aj.⁴⁵ Princip chápeme jako naši, lidskou zásadu, přičemž ontologickodialektické principy jsou v podstatě světonázorovými zásadami (mají ovšem mnoho dalších aspektů), gnoseologické principy jsou zásady našeho poznávání, které rovněž nemohou nemít kromě určujícího gnoseologického ještě mnohé jiné vedlejší aspekty.

Dále budeme vycházet z toho, že *dialektickologický princip* je orientační zásada dialektického myšlení; orientační proto, že každý z těchto principů poskytuje hrubou orientaci o zaměřenosti dialektického způsobu myšlení, a to buď s ohledem na podstatu dialektické myšlenkové reprodukce jsoučna a poznávacího procesu, nebo na jednotlivé ontologickodialektické zásady.

Dialektickologický princip se rovněž podstatně liší od pravidla logiky (soudobé formální logiky), a to hlavně tím, že jeho konkrétní podoba je v každém jednotlivém případě jiná (přitom vždy výraznější nebo méně výraznou úlohu faktorů, který ji obměňuje, hraje to, čeho se týká), kdežto pravidlo logiky je určité, platí obecně a jeho podoba se nemění v každém jednotlivém případě; je nezávislá na myšlenkovém obsahu. Není také těžké odlišit tyto principy od různých vět všeobecné formální metodologie či jiných v podstatě speciálně vědních metodologií. Platnost takových vět nebývá už sice tak vysoce obecná jako platnost pravidel logiky, nicméně tyto věty jsou však obecně platné pro přesně vymezenou oblast jevů.

⁴⁵ Hojně se dialektikou poznání, zvláště vědeckého, obírá ve svých pracích Ferd. Gonseth. V knize *La philosophie des mathématiques*, Paris 1939, zformuloval dvě základní zásady této dialektiky, které pak zkonkretizoval v principu revidovatelnosti (žádný poznatek není nerevidovatelný), v principu technicity (věda jako vědecké poznání je produktem společného vědomí vědců a jejich uplatňování určitých technik), v principu duality (mezi teorií a experimentem probíhá věčný „dialog“), v principu integrality (vědy tvoří jednotu) a v principu ochrany získaného poznání (vědecké poznání je nezczizitelné). – Srovnej Milan Zigo, „Dialectica“ a filozofia vědeckého poznania, *Filozofia*, 1967, 6, str. 635 a d. (v článku věnovaném 20. výročí švýcarského časopisu *Dialectica*) a referát o bělehradském časopise *Dijalektika*, *Voprosy filosofii*, 1968, 1 (v tomto bělehradském časopise byl publikován větší počet článků o dialektice matematického poznání).

Dialektickologické principy jsou ve srovnání s nimi nesrovnatelně pružnější, nestabilnější a individuálnější, a to v tom smyslu, že musí být znovu a znovu obměňovány s ohledem na individuální charakter jednotlivých objektů dialektických úvah.

Dialektickologické principy pojímáme tedy jako velmi pružné orientační zásady, s nimiž člověk usilující o dialektickou myšlenkovou reprodukci jsoucna přistupuje ke skutečnosti.

Možno je rozdělit do dvou velkých skupin. Do první patří ty, které blíže určují a charakterizují předmět „dialektické logiky“, a ty, které jsou jakýmsi dialektickologickými paralelami k principům gnoseologickým. Jsou jimi především princip dominantního postavení dialektickologického aspektu – vzhledem ke všem ostatním aspektům – ve všech „zákonech“ a kategoriích „dialektické logiky“, dále princip relativní samostatnosti „dialektické logiky“ (dialektickologické metodologie a teorie) jako filosofické disciplíny, princip ověřitelnosti pravdivosti tezí praxí, jednota dialektického vědění (teorie, filosofie) s praxí aj.

Velký metodologický dosah mají však především principy zařaditelné do druhé skupiny. (Tím nijak nepopíráme nemalý metodologický dosah zvláště posledních dvou právě zmíněných principů první skupiny.) Jsou to dialektickologické principy ve vlastním, i když v užším smyslu slova. Pro ně je charakteristické, že jsou metodologickým reflexem různých principů ontologickodialektických: historismus reflektuje historičnost jsoucna či jeho vývojový charakter, totalizace je metodologickou reflexí jeho celkovosti, jeho totality,⁴⁶ strukturace reflektuje princip strukturnosti jsoucna, všestrannost jeho různorodost či rozrůzněnost atp.

Ota Weinberger se pokusil před několika léty formulovat dva principy dialektického myšlení, a to princip relativizace a princip redukce.⁴⁷ Nelze nic namítat proti pokusům formálního logika analyzovat některé formálně logické stránky dialektického myšlení. Z pozic dialektickologických je však nutno připojit některé doplňky. O. Weinberger např. dovozuje, že formulace typu známé Herakleitovy teze o tom, že do týchž řek vstupujeme i nevstupujeme, geneticky vznikají podle principu redukce. Z hlediska dialektickologické metodologie a teorie však tato formulace není redukční, ale totalizující (shrnující ve všeobecně konkrétní podobě nekonečné množství tezí, postihujících vnitřně bohatě rozpornou a složitou strukturu myšlenkově reprodukováného jevu); je zde tedy spíše uplatněn dialektickologický princip totalizace. Na takovou formulaci musí nebo může (musí v tom případě, jde-li o její heuristickou funkci, může, avšak nemusí, jde-li o její estetickou či nějakou jinou obdobnou společenskovední nebo společenskou funkci) navázat formulace v souladu s logickým pravidlem sporu, která „vztáhne“ každý z obou výroků vždy k určitému směru, k určité souvislosti, k určitému smyslu. Kdybychom to měli geneticky posoudit z dialektickologických pozic, řekli bychom, že se tak děje podle principu relationalizace, jak bychom mohli nazvat ono vztážení

⁴⁶ Neobyčejně zajímavou práci o totalitě ve vztahu k rozporu napsal Pierre Fougeyrollas, *Contradiction et totalité*, Paris 1964.

⁴⁷ Srovnej Ota Weinberger, *Der Relativisierungsgrundsatz und der Reduktionsgrundsatz – zwei Prinzipien des dialektischen Denkens*, Rozpravy ČSAV, Praha 1965, 54 stran.

vždy k určité souvislosti apod. Každá z takových nových formulací, jak jsme již ukázali, je však znovu přeformulovatelná s ohledem na „zákon“ dialektické rozpornosti myšlení a v duchu principu totalizace zbývajících rozporných určení a souvislostí, nekonečných co do svého množství, atd., prakticky do nekonečna. Většina této problematiky však spíše souvisí s rámcovými doporučeními vyvoditelnými ze „zákona“ dialektické rozpornosti myšlení (proto jsme se jí už obírali) než s problematikou dialektologických principů.

c) O historismu a strukturaci jako dialektologických principech

Dva dialektologické principy — historismus a strukturaci — bude namísto analyzovat poněkud podrobněji.

Je to žádoucí především proto, že v poslední době se stal strukturalismus zásluhou většího počtu prací francouzských (také marxistických) filosofů i speciálních vědců předmětem živých diskusí, a to zvláště v ČSSR, tj. v zemi s bohatou strukturalistickou, hlavně strukturně metodologickou tradicí.⁴⁸ Podrobnější rozbor obou jmenovaných principů budeme muset provést také proto, že problém vztahu vývojového hlediska (historismu) k principu strukturace je obzvláště živý mezi marxistickými filosofy, a to i u nás v Československu.

Půjde ovšem jen o dílčí příspěvek ke zmíněným diskusím, protože — přes poměrně dost velkou obšírnost naší analýzy — nechceme v podstatě překročit rámec problematiky spjaté s oběma principy (nemáme v úmyslu pojednávat o problematice strukturalismu v celé její šíři).

*

Přístup k různým objektům zkoumání jako ke strukturám, které se vyvíjejí, tedy přístup k těmto objektům z hlediska jednoty strukturace a historismu, patří k tradicím českého a slovenského strukturalismu.

Už pražský lingvistický kroužek založený v roce 1926, který svou aktivitu rozvíjel hlavně v třicátých letech a dodnes zaujímá jako pražská jazykovědná škola významné, specifické místo v obecné jazykovědě, chápe jazyk jako systém systémů v pohybu, čili jako dynamickou strukturu.⁴⁹ Také český estetický strukturalismus ústy svého hlavního představitele Jana Mukařovského nesčetněkrát formuloval své pojetí uměleckého díla jako proměnlivé a rozporné struktury; podle něho lze za strukturu považovat jen takový soubor komponent, jehož rovnováha se bez ustání porušuje a vždy znovu vytváří a který je vnitřně rozporný.⁵⁰ Ještě v nedávné

⁴⁸ Seriózní přehled francouzských diskusí o strukturalismu viz v článku I. P. Senokosov, *Diskussija o strukturalizme vo Francii*, *Voprosy filosofii*, 1968, 6, str. 172 až 181.

⁴⁹ Srovnej o tom Josef Vachek, *The Linguistic School of Prague*, Indiana University Press, Bloomington—London 1966, 184 stran, hlavně kap. II. K hlavním představitelům pražského lingvistického kroužku patřili: Bohuslav Havránek, Roman Jakobson, Vilém Mathesius, B. Trnka a Josef Vachek.

⁵⁰ Srovnej hlavně tyto práce Jana Mukařovského: *Strukturalismus v estetice a ve vědě o literatuře* (napsáno v roce 1940, otištěno v knize *Kapitoly z české poetiky I*, Praha 1948, 2. vyd.), *O strukturalismu* (přednáška z roku 1946, otištěná v knize *Studie z estetiky*, Praha 1966, str. 109 a d.) a *K pojmosloví československé teorie*

minulosti někteří kritici Mukařovského díla nedoceňovali skutečnost, že toto dílo je ve své podstatě mnohokrát marxističtější (plodnější a dialektičtější) než mnohé ortodoxní, vlastně pseudoortodoxní úvahy z oblasti estetiky a teorie literatury.

Nemálo nových, vskutku svěžích myšlenek přinesl ve svém strukturalismu (ve své skladebné filosofii) J. L. Fischer. I když nelze nezaznamenat některé subjektivistické rysy jeho úvah (byly snad důsledkem jeho svérázně pragmatistických začátků), rysy, jejichž projevy lze vystopovat ještě ve studii „O kategoriích“ z šedesátých let, nelze současně nevidět, že jde o filosofa a sociologa jednoznačně progresivně, levicově orientovaného. (O tom přesvědčivě svědčí jeho práce, napsané už kolem roku 1930.)⁵¹ Igor Hrušovský se inspiroval nejen novopositivismem vídeňského kroužku, ale i strukturalismem, tedy koncepcemi J. L. Fischera. V době po druhé světové válce se pokusil syntetizovat všechno pozitivní, všechno syntetizovatelné z těchto myšlenkových zdrojů s filosofií marxistickou; podařilo se mu tak vytvořit dialektickomaterialistickou soustavu sui generis. Strukturu chápe jako jednotu zákonitých vztahů, funkcí, kauzálních a dialektických souvislostí předmětu, jako jednotu jeho vnitřní diferenciaci.⁵²

Všechny zmíněné pokusy českých a slovenských teoretiků charakterizovat strukturu patří jednoznačně ke strukturalismu dynamickému či genetickému, resp. přímo k dialektickému strukturalismu. Metodologický přístup ke skutečnosti jako ke skutečnosti strukturované, jako ke strukturám takto pojatým, tedy dialektikologický princip strukturace, zahrnuje v sobě i přístup z hlediska změny, z hlediska vývoje předmětu, tedy dialektikologický princip historismu. Platí to ovšem i naopak; také princip historismu, tj. přístup ke skutečnosti jako vyvíjející se, zahrnuje v sobě princip strukturace, tj. přístup k vyvíjejícím se objektům skutečnosti jako k jevům strukturovaným. Oba principy jsou v tomto typu strukturalismu v jednotě. S přihlédnutím k našemu dalšímu, bezprostředně následujícímu rozboru jejich vzájemných vztahů můžeme zdůraznit, že jsou v jednotě dialektické. (Tato jejich jednota ani nevylučuje jejich rozdíl, ani některé krajní případy).^{52a}

Soudobí francouzští strukturalisté hlásící se k marxismu, jejichž práce především přispěly ke znovuoživení zájmu o strukturalismus v širší — teoreticky orientované — veřejnosti Československa, propracovávají spíše strukturalismus modelů⁵³ (nikoli tedy zmíněný strukturalismus dynamický

umění (napsáno v roce 1947, otiskáno v knize Studie z estetiky, Praha 1966, str. 117 a d.).

⁵¹ Srovnej tyto práce J. L. Fischera: *Základy poznání* (Soustava skladebné filosofie na podkladě zkušenosti, Kniha první), Praha 1931; *Krise kultury?, Česká mysl*, 1930; *Krise demokracie*, I, II, Brno 1933; *O kategoriích*, *Filosof. čas. ČSAV*, 1966, 3 a 1967, 1.

⁵² Srovnej Igor Hrušovský, *Strukturation und Apperzeption des Konkreten*, Bratislava 1966, str. 14; bohatý, i když jen výběrový, seznam Hrušovského prací a náš pokus o rozbor některých otázek jeho filosofické soustavy viz v článku K některým živým problémům z díla Igora Hrušovského, *Filosof. čas. ČSAV*, 1967, 2.

^{52a} Kategorie „dialektická jednota“, „rozdíl“, „shoda“ a celou řadu dalších příbuzných kategorií jsme se pokusili charakterizovat v přednášce *O problému a pojetí shody v teorii pravdy*, *Přehled*, 1962, 6. V jakém smyslu jsou některé případy krajní, vyplyne jednoznačně z dalšího našeho rozboru vzájemných souvislostí mezi strukturací a historismem.

až dialektický). Nicméně i mezi francouzskými autory hlásícími se k marxismu lze najít myslitele, který strukturu chápe velmi podobně jako českoslovenští dynamičtí až dialektičtí strukturalisté. Mám na mysli Luciena Goldmanna, který používá termínu struktura ve smyslu dynamického a označovacího souboru relací mezi různými aspekty jedné a téže (sociální) reality, relací vzájemně spjatých, které sice zajišťují uchování příslušného základního typu souboru, současně však na určitém stupni intenzity svých změn vytvářejí strukturu novou.⁵⁴ Strukturace v takové jednotě s principem historismu nemůže sama nebýt dialektickologickým principem.

*

Už v samé jednotě dvou či více jevů existují – jako její nutný, i když často výslovně neformulovaný předpoklad – rozdíly mezi těmito jevy; kdyby tomu tak nebylo, nemělo by ani smysl uvažovat o jejich jednotě. V čem spočívají rozdíly mezi strukturací a historismem, o nichž jsme dosud uvažovali především z hlediska jejich jednoty?

Nabízí se odpověď, že hlavní rozdíl mezi nimi spočívá v tom, že v tom případě, jestliže se v souladu s druhým (s historismem) přistupuje k objektům zkoumání jako k jevům dynamickým a diachronním či polychronním, pak v souladu s prvním (se strukturací) se k nim přistupuje jako k jevům statickým a synchronním. Taková odpověď je však chybná, a to nejen z hlediska dialektického pojetí struktur, ale i z hlediska strukturalismu modelů. Proč je chybná z prvního hlediska, to lze zjistit srovnáním charakteristik struktury interpretovaných v předcházejících odstavcích. Z druhého uvedeného hlediska je především nepřesná. Není pochyb o tom, že existují statické modely různých jevů, zvláště objektů matematických, a že takový charakter mají různé formální modely, které modelují některé typy vzájemných vztahů mezi jevy. Jenže takový model ještě není strukturou, aspoň ne podle Lévi-Strausse, který učí, že model je strukturou, pokud splňuje tyto čtyři požadavky: [1] má systémový charakter, to znamená, že modifikace jakéhokoli jeho elementu způsobuje změnu všech ostatních jeho prvků; [2] náleží ke skupině přeměn, z nichž každá odpovídá modelu téže rodiny, takže celek těchto přeměn vytváří skupinu modelů; [3] je možno předvídat, jak bude reagovat v případě přeměny jednoho z elementů; [4] dovoluje vysvětlit všechna pozorovaná fakta.⁵⁵ Tři z uvedených požadavků jsou výslovně antistatické povahy. to znamená, že se vylučují s pojetím struktury jako s jevem statickým, tedy také s přístupem ke skutečnosti jako ke statickým strukturám. Výše

⁵⁴ O typech strukturalismu pojednává Jean Viet, *Les méthodes structuralistes dans les sciences sociales*, Paris 1965, hlavně v kap. I, nadepsané: *Différentes tendances de la méthode structuraliste*. Hlavními francouzskými představiteli zmíněného strukturalismu modelů jsou Claude Lévi-Strauss a Louis Althusser.

⁵⁴ Srovnej L. Goldmann, *Problème d'une sociologie du roman*, *Cahiers internationaux de sociologie*, 1961, str. 61; interpretace podle citátu u J. Vieta, *Les méthodes structuralistes...* (viz pozn. 53), str. 15.

⁵⁵ Srovnej J. Viet, *Les méthodes structuralistes...* (viz pozn. 53), str. 5. Zde jde o přímý citát z Claude Lévi-Strauss, *Anthropologie structurale*, kap. *La notion de structure en ethnologie*, Paris, Plon 1958, str. 303–352.

uvedená odpověď je do značné míry chybná také z hlediska metodologie uplatňované L. Althusserem.

Rozdíl mezi strukturací a historismem nesporně spočívá v tom, že prvý z těchto principů zdůrazňuje přístup ke skutečnosti jako ke strukturám, i když proměnlivým (druhá věc je, že modelovým strukturalistům tanou na mysli struktury jako modely, nikoli struktury v samém jsoucnu), kdežto druhý z těchto principů vyzvedává hledisko vývoje, i když také hledisko vývoje či proměny struktur.

Lévi-Straussův žák L. Sebag, který jako stoupenec strukturalismu modelů věnuje hodně pozornosti otázce rozdílu mezi strukturální a historickou analýzou (v podstatě tedy mezi strukturací a historismem) a který zdůrazňuje možnost modelování nejen statických, ale i dynamických struktur, hledá tento rozdíl mj. v tom, že historická analýza zkoumá kauzální vztahy, kdežto strukturální analýza počítá s jinými než kauzálními vztahy, tj. hlavně s funkčními závislostmi mezi prvky struktury.⁵⁶ Takové pojetí je z hlediska vyhraněné strukturálně modelové koncepce pochopitelné. Myšlenkové struktury „přikládáné“ k objektům jsou v podstatě akauzální.

Z pozic dialektickostrukturálních, zvláště těch, které strukturu pojímají jako jednotu také kauzálních a dialektických souvislostí (viz pojetí I. Hrušovského), z pozic poučených do jisté míry i zkušenostmi strukturalismu modelů spočívá podle našeho názoru rozdíl mezi strukturací a historismem v těchto dvou skutečnostech:

za prvé v sepětí principu strukturace s principem totalizace, totiž v tom, že se k objektům přistupuje jako ke strukturám, které jsou vždy relativně úplným souborem, celkem, totalitou svých složek, kdežto princip historismu je sice také spjat s úsilím o dosažení co největší úplnosti a všestrannosti, s totalizací (co nejúplnější) poznatků, nemůže se však nikdy jenom v jeho duchu přistupovat ke zkoumaným objektům jako k modelově strukturálním totalitám;

za druhé spočívá rozdíl mezi nimi podle mého názoru v tom, co do značné míry zdůvodňuje rozdíl předcházející, že totiž strukturace je ještě ve větší míře naší lidskou zásadou poznání než historismus. Přistupovat ke zkoumaným objektům jako k vyvíjejícím se neznamená počítat nekriticky a předkriticky s vývojem jako s absolutním zákonem jsoucna, protože také vývoj je možno pojímat přinejmenším buď jako progresivně či regresivně usměrněný pohyb, nebo jako pohyb, který přes veškerý přechodný regres je konečnou ve své podstatě vzestupný; koncepce historismu je tedy určována pojetím vývoje a historismus je proto také ve velké míře — jako každý princip — lidským principem, naší zásadou poznávání jsoucna. Jenže strukturace je naším lidským prostředkem, naší zásadou, naším principem myšlenkové reprodukce jsoucna v míře daleko větší. Některé autory to vede až k tomu, že nikoli tento princip, ale dokonce samé struktury považují za apriorní prostředky sloužící k uspořádání naší zkušenosti. Kritici mohou spatřovat v náznamech těchto tendencí — v podstatě právem — narušování strukturální metodologie kan-

⁵⁶ Srovnej L. Sebag, *Marxisme et structuralisme*, Paris 1964, něm. překlad Frankfurt a. M. 1967, např. str. 154 (i jinde); jeho úvahy o obou typech analýz viz hlavně na str. 119, 122–123, 126, 156–157, 175, 303–304.

toevským apriorismem.⁵⁷ Těmto nedorozuměním je možno se lehce vyhnout, nezaměňuje-li se strukturace jako vysoce subjektivní, badatelem vytvořený princip se strukturami, které sice jsou také jako takové více nebo méně dílem badatele, ale jsou jim vytvářeny především s ohledem na strukturovanost objektů, jsou těmto objektům „šity na tělo“.

V relativně větší subjektivnosti a aktivitnosti principu strukturace, než je subjektivnost a aktivnost spjatá s principem historismu, spočívá podle našeho názoru jeden ze základních rozdílů mezi nimi.

*

Z předcházejících úvah vyplývá, že za existence rozdílu mezi historismem a strukturací jsou oba tyto principy v dialektické jednotě. Jenže takové zjištění obsahuje v sobě především [1] nebezpečí, že se tato jejich jednota bude absolutizovat, a to v tom smyslu, že se bude popírat jakákoli možnost jejich uplatňování mimo tuto jednotu. Za neméně velké nebezpečí možno označit [2] důsledky, k nimž vede zveličování rozdílu mezi oběma těmito principy. Určitou krajnost, která však je většinou způsobena tím, že je neobyčejně obtížné zvolit optimální poměr mezi uplatňováním obou námi analyzovaných principů, je [3] hypertrofie v používání jednoho na úkor druhého.

*

1. Dialektičnost jednoty obou zkoumaných principů záleží mimo jiné v tom, že někdy je opravdu žádoucí uplatňovat **jenom** a výhradně princip historismu, někdy zase **jenom** princip strukturace.

V některých, zvláště počátečních fázích zkoumání je na prospěch věci používá-li se jenom principu historismu (hledají-li se zákony vývoje objektu, usiluje-li se o co nejúplnější deskripci tohoto vývoje apod.). Mnohdy je naopak žádoucí potlačit jakýkoli přístup ke zkoumanému objektu z pozic historismu a provádět jenom jeho strukturální analýzu. Takový objekt se zkoumá jako matematickomodelová, kybernetickomodelová či jiná podobná struktura. Přístup k němu z hlediska dialekticko-logického principu strukturace představuje pak jeho pojetí jako substruktury, jako prvku dialekticky chápané superstruktury, tedy třeba jeho pojetí jako objektu jen relativně stálého a pouze relativně neměnného.

2. O jedné krajnosti, k níž dochází při zveličování rozdílů mezi historismem a strukturací, jsme se již zmínili. Jestliže se totiž zveličí skutečnost, že strukturace je ještě ve větší míře naším lidským principem (že je ještě subjektivnější) než princip historismu, může dojít až k přechodu na pozice kantovského apriorismu. Také Sebagem zdůrazňovaná akauzálnost vztahů, zkoumaných cestou strukturální analýzy, a tudíž v souladu s principem strukturace, na rozdíl od kauzálnosti vztahů zkoumaných cestou historické analýzy, tedy v souladu s principem historismu, by neměla znamenat, že kauzální relace nelze vůbec strukturovat. Ani v duchu modelového strukturalismu, který pokládá za struktury jen modely určitého druhu (viz výše), nelze všechny uvažované změny elementů a všechny systémy přeměn chápat čistě funkcionálně; kde existuje přeměna (aspoň

⁵⁷ Srovnej R. Garaudy, *Marxisme du XX^{ème} siècle*, Paris—Genève 1966, česky *Marxismus XX. století*, Praha 1968, hlavně závěr II. kap.

určitý její typ), tam nemůže neexistovat příčinný vztah, např. mezi faktorem způsobujícím přeměnu elementu a produktem této přeměny.

Snad nejčastějším zveličením všech existujících rozdílů mezi historismem a strukturací je výhradní spojování prvního s dialektikou a druhého s antidialektickou metafyzičností. Považuji za účinný prostředek proti tomuto předsudku jak závěr podrobných analýz Marxova Kapitálu, které podnikl Jindřich Zelený, závěr, že Marxova metoda je ve své podstatě metodou strukturálně genetickou, tak Lefebvrův rozbor pojmu struktury u Karla Marxe.⁵⁸ Z toho důvodu pokládáme za předsudek Lukácsovy pochybnosti o syntetizovatelnosti marxismu se strukturalismem (dokonce tedy i o jeho syntetizovatelnosti se strukturalismem dialektickým). Lze mít za to, že také J. P. Sartre se mylí, když strukturální metodu pokládá výlučně za záležitost synchronického rozboru a když tvrdí, že „ve strukturální, to jest nedialektické perspektivě je vyloučeno vypovídat o... vývoji“ (rozumí se o vývoji tzv. „horkých společností“, tj. společností rychle se vyvíjejících; společnosti na „chladné“ a „horké“ v závislosti na tom, zda se vyvíjejí pomalu nebo rychle, rozlišuje Lévi-Strauss).⁵⁹ Strukturace je také dialektikologickým principem (tedy nejen historismus); to znamená, že přístup ke skutečnosti jako ke skutečnosti strukturované nejen není nic nemarxistického, ale není ani v širokém smyslu apriorně ničím nedialektickým. Nestrukturální přístup může být někdy nedialektičtější a také méně marxistický než zkoumání jevů v souladu s principem strukturace. S tím není v rozporu zjištění, že některé strukturální analýzy mohou být nejen nedialektické, ale dokonce uvědoměle antidialektické a že některá strukturálně teoretická východiska se jen stěží dají sloučit s marxismem. Syntetizovat lze jen stanoviska a poznatky syntetizovatelné.

Předsudek plodí předsudek. Z představy o vhodnosti strukturace jen pro jevy statické nebo aspoň relativně klidové se zrodil předsudek, že etapy revolučních, kvalitativních proměn zkoumaného objektu vyžadují vždycky analýzu především z pozic historismu, kdežto etapy změn probíhajících v rámci určité kvality zkoumaného předmětu analýzu především v souladu s principem strukturace. Jenže neobyčejně zajímavé výsledky přináší někdy nejen analýza **struktury** kvalitativních změn, ale také studium **historie** relativně klidových etap vývoje objektu. Rozhodující pro uplatnění toho nebo onoho principu v té nebo oné míře bývá kromě charakteru zkoumaného objektu také cíl, který si badatel vytyčuje.

3. Nezdůvodněnému hypertrofickému používání jednoho nebo druhého principu, tj. upřílišněnému uplatňování historismu tam, kde by se měl

⁵⁸ Srovnej J. Zelený, O logické struktuře Marxova Kapitálu (viz pozn. 42), zvláště str. 183 a d. (přitom je jasné, že strukturálně genetická metoda je v podstatě konkrétní podobou dialektické – v jádře filosofické – metody ve speciální vědě, tj. v politické ekonomii) a H. Lefebvre, *Le concept de structure chez Marx*, ve sborníku *Sens et usages du terme structure*, vyd. R. Bastide, Mouton 1962, str. 100 až 106.

⁵⁹ Srovnej Sartrovy odpovědi Bernardu Pingaudovi, uveřejněné v revue *ARC*, Aix-en-Provence, přetištěné (i s otázkami) v *Literárních novinách*, 1967, 2 (14. I. 1967), str. 8–9 a záznam rozhovoru M. Brožíka s György Lukácsem v *Kulturních novinách*, 1968, 11 (15. III. 1968), str. 3. Na marxovské zdroje i modelové strukturálních analýz ukazuje L. Sebag, *Marxismus und Strukturalismus* (viz pozn. 56), str. 175, zvláště v pozn. 50.

brát ve větší míře v úvahu princip strukturace (a naopak), je opravdu nežádoucí, i když je velice těžké se mu úplně vyhnout. Prakticky jde jen o to, aby mělo snesitelnou, přijatelnou podobu, aby bylo v každé jednotlivé analýze takové hypertrofie co nejméně.

Při zkoumání dějin té které vědy se pochopitelně uplatňuje především princip historismu. Je však hypertrofickým používáním tohoto principu (prostě: jeho používání se přehání), jestliže se ke zkoumaným dějinám vědy nepřistupuje v dostatečné míře také v souladu s principem strukturace, jestliže se tedy postačujícím způsobem nezkoumá také vyvíjející se *struktura* analyzovaných dějin vědy. Usiluje-li badatel o to, aby byl a jour ve svém oboru, aby nové poznatky zjištěné jinými vědci (i jím samým) začlenil do systému dosud známých pravd, aby všechny už známé pravdy své vědy a všechny vazby mezi nimi uspořádal a proměnil v živou strukturu, pak se mu to daří, uplatňuje-li při tomto svém úsilí na prvním místě princip strukturace. Bylo by však upřílišněným uplatňováním tohoto principu, jestliže by se přitom nerespektoval v míře, která je dána hlavně charakterem oboru (jednotlivých jeho partií atp.), také princip historismu, tj. nepřihlíželo-li by se současně také k *dějinám* vývoje jednotlivých poznatků, teorií a jejich vzájemných souvislostí.

Pojímá-li se dialektická jednota obou analyzovaných principů tak, že to neznemožňuje čelit právě charakterizovaným třem nebezpečím, je tato jejich jednota živá, a v tomto smyslu pak skutečně dialektická.

*

Chceme se ještě zamyslet nad otázkou forem uplatňování principu historismu ve strukturální metodologii. Dříve však musíme aspoň přehledně uvést, které jednotlivé typy této metodologie máme na mysli. To však zase předpokládá vysvětlení, proč a v jakém smyslu jsme dosud používali výrazu „strukturalismus“ a proč zde chceme pojednávat výslovně o „strukturální metodologii“.

Už v závěru úvah o krajnosti spočívající v tom, že se klade do nesmířitelného protikladu strukturalismus a dialektika, zvláště marxistická dialektika, jsme naznačili nutnost odlišovat strukturálně teoretická východiska (v nich bývá leccos, co není s marxismem syntetizovatelné) od metodologického obsahu strukturalismu: nyní jde o to ukázat, že s marxismem je syntetizovatelné především mnohé z tohoto metodologického obsahu. Dosud jsme používali výrazu „strukturalismus“ pro označení jak strukturalistické teorie, tak strukturální metodologie; přitom nám však stále tanul na mysli především strukturalismus jako metodologie. Sledovali jsme tím hlavně záměr zmenšit v celkové koncepci strukturalismu váhu toho, co zveličovala nedávná dogmatická kritika strukturalismu, tj. právě některá jeho sporná teoretická východiska, tedy záměr představit jej především jako metodologii (jen mimochodem jsme se zmiňovali také o projevech subjektivismu, apriorismu apod.). V této závěrečné úvaze můžeme v souladu s duchem dosavadního výkladu ode všech teoretických východisek strukturalismu odhlédnout a soustředit se jen na některé problémy strukturální metodologie.

Z dosavadních úvah vyplývá, že rozlišujeme [1] genetickostrukturální až dialektickostrukturální metodologii a [2] metodologii modelově strukturalistickou.

rální. Nezmínili jsme se však dosud ani slovem o fenomenologickém strukturalismu, tudíž ani [3] o fenomenologickostrukturální metodologii. Protože fenomenologii pojímáme jako metodu a ne jako teorii (nikoli jako metafyziku; jsme si však přitom vědomi toho, že je to složitý problém),⁶⁰ nenarušilo to nikterak náš výše zmíněný záměr. Fenomenologickému strukturalismu, jehož hlavním francouzským představitelem byl Merleau-Ponty, jde hlavně o popis struktur.

Modelově strukturální a fenomenologickostrukturální metodologie se mohou plodně inspirovat hlediskem historismu, které je pro dialektickostrukturální metodologii něčím samozřejmým. Jak dialektickostrukturální, tak fenomenologickostrukturální metodologie mohou plodně využívat metodologických zkušeností modelových strukturalistů, hlavně pokud jde o aktivní tvorbu modelů, o modelování struktur. Konečně také fenomenologická metodologie může svým úsilím o věrný popis struktur, svou snahou uchopit věc (strukturu věci) samu podnítit jak dialektickostrukturální, tak modelově strukturální metodologii k hledání nových cest ve filosofii i v některých speciálních vědách. Různými otázkami vzájemných vztahů mezi těmito typy metodologií se obírá J. Viet.⁶¹

K nejpodstatnějším problémům těchto vzájemných vztahů patří podle našeho názoru otázka, co je společné a rozdílné mezi takovými metodologickými pojmy, jako jsou fenomenologická „závorka“, modelově strukturální „řez“ a dialektická „hranice relativně izolovaného objektu zkou-

⁶⁰ Srovnej Gerhard Funke, *Phänomenologie – Metaphysik oder Methode?*, Bonn 1966, 272 stran, a Alexander Pfänder, *Logik*, 3. nezm. vyd., Tübingen 1963, 360 stran. – Německý existencialismus používá téměř výlučně fenomenologické metody. Jeho vztah k dialektice je v podstatě negativní. Martin Heidegger si do jisté míry pohrává s dialektickým způsobem vyjadřování; u něho však nejde o dialektickou metodu, ale spíše o dialektickou manýru. (Podle Karla Löwitha odpověděl Heidegger na námitku, že si s jazykem hraje, že s jazykem si člověk vůbec nikdy nemůže hrát, protože jazyk si vždy hraje s námi; srovnej Hegel a jazyk, *Filosof. časopis CSAV*, 1967, 2, str. 199.) Karl Jaspers věnoval ve své *Psychologie der Weltanschauungen* (viz pozn. 4) dvě stránky dialektické technice. Za její specifikum považuje sjednocování protikladů, řešení protikladného napětí, aniž by jeden z obou pólů tohoto napětí byl likvidován. Popírá poznávací hodnotu dialektiky; podle něho je dialektický postup mylně považován za poznání, zatímco ukazují pouze pojmové souvislosti. Heideggerovec Walter Bröcker v knize *Dialektik – Positivismus – Mythologie*, Frankfurt a. M. 1958, tvrdí, že dialektika žije jako oklika (Umweg) k pravdě přes omyl (str. 21), jako řešení aporií a jako trvalý úkol. K jejímu zničení vede, je-li objektivována jako u Hegela, z této své „smrti“ však žije (str. 41). Týž autor v práci *Formale, transzendente und spekulative Logik* (*Wissenschaft und Gegenwart*, H. 23), Frankfurt a. M. 1962, dovozuje, že Hegelova logika chtěla být syntézou formální logiky aristotelského ražení a Kantovy logiky transcendentální. Tato syntéza se prý však Hegelovi nezdařila (ukazuje to rozboru pojmu kauzality). Hegelovu logiku považuje za „reiner Leerlauf“ (str. 34), za sebereflexi formální logiky. Tvrdí, že se sice musí jít nad Kanta, ale v opačném směru, než šel Hegel, o čemž prý je možno se poučit u Heideggera (str. 36). – Na rozdíl od německého má francouzský existencialismus kladný vztah k dialektice (J. P. Sartre), i když i zde sehrála důležitou úlohu fenomenologická metodologie, zvláště v díle Merleau-Pontyho.

⁶¹ Srovnej *Les méthodes structuralistes...* (viz pozn. 53), kap. VII, hlavně podkapitoly nadepsané: *Structuralisme phénoménologique et structuralisme des modèles*, *Structuralisme des modèles et structuralisme génétique*, *Structuralisme génétique et structuralisme phénoménologique*.

mání“. To společné v těchto pojmech nejspíše třeba hledat v potřebě nějak vymezit (vložit do závorek, vyříznout, ohraničit) objekt filosofických úvah nebo speciálně vědních oborů. Rozdíly mezi nimi vyplývají pochopitelně především z toho, co je pro příslušné metodologie typické, co patří k samé jejich podstatě. Důležitý rozdíl mezi těmito pojmy spočívá však také v intenzitě izolace zkoumaného objektu, ve stupni jeho vydělení z měnícího se, z vyvíjejícího se veškerenstva.

Právě s tímto rozdílem (ovšem také s mnohými dalšími okolnostmi) souvisí různé formy uplatňování principu historismu v jednotlivých typech strukturální metodologie.

Relativní izolace zkoumaného objektu, uskutečňovaná v souladu s dialektickostrukturální metodologií, je poměrně málo intenzivním vydělením zkoumaného objektu; hranice přechodu mezi takto izolovaným objektem a ostatním světem je plynulá. Z mohutného toku proměn nekonečného množství věcí, jevů a vztahů se jen v mysli vyděluje objekt zkoumání. Na jehož souvislosti (hlavně ovšem na ty podstatné, ať už bezprostřední nebo zprostředkované) se však nikterak nezapomíná. V plné míře se přihlíží k tomu, že sám zkoumaný objekt se neustále mění. Princip historismu je zde uplatňován ve formě neoddělitelného průvodního hlediska principu strukturace, a to tím více, čím výrazněji jde nejen o genetickostrukturální, ale o skutečnou dialektickostrukturální metodologii.

Modelově strukturální řez nejen nevylučuje, ale přímo předpokládá analýzu různých proměn uvnitř modelu-prožitku, který je strukturou. Podrobné zkoumání zákonitostí imanentních takové struktury, která jako model prožitků lidí zkonstruovaný badatelem je ostře ohraničena od čehokoli jiného, umožňuje používání principů historismu jen uvnitř tohoto modelu; jde o jakousi vnitřně modelovou formu uplatňování principu historismu. Dialektickologický charakter tohoto principu může být přitom ve velké míře potlačen. Čím méně je potlačen, tím existuje více možností včlenit tuto metodologii do metodologie marxistické.

Odhlédneme-li od veškerého teoretickometafyzického obsahu fenomenologie (tak jsme se rozhodli postupovat), nemůžeme nevidět, že fenomenologická redukce (podobně i redukce eidetická) je velmi radikální. To, co je vloženo do závorek, tedy – v duchu fenomenologickostrukturální metodologie – struktura naší zkušenosti (resp. struktura esence), je jednoznačně odděleno od čehokoli jiného. Přitom do struktury naší zkušenosti nemůže nepatřit naše zkušenost s proudem života, s jeho historií.⁶² Hledisko vývoje (principu historismu) je tu uplatňováno hlavně ve formě takového fenomenologického popisu struktury naší zkušenosti, který počítá s její dynamikou. Čím více s ní počítá jako s procesem dialektickým, tím je do marxismu vintegrovatelnější.

*

Zamýšleli jsme se nad historismem a strukturací jako dialektickologickými principy: naše zamýšlení tedy mělo poměrně úzce vymezený úkol

⁶² Srovnej Maurice Merleau-Ponty, *La structure du comportement*, P.U.F., 1942, VIII, 314 str.

a cíl. Dotkli jsme se však i některých otázek obecnějšího charakteru. Za nejzávažnější z nich pokládáme problém syntetizovatelnosti tradiční marxistické metodologie s některými jinými soudobými metodologickými postupy.

4. Filosofie a dialektickologická metodologie

Vztah filosofie k dialektickologické metodologii je determinován tím, že tato metodologie je sama jednoznačně *filosofickou* disciplínou; představuje vlastně teorii metodologického aspektu každé dialektické filosofie. Marxistická dialektickologická metodologie je takovým aspektem veškeré marxistické dialektické filosofie (především ovšem té její linie, která je uvědoměle dialektická, tj. racionálněji orientované linie scientistního proudu).

Mají-li pravdu myslitelé frankfurtské filosofické a sociologické školy v tom, že filosofie je kritickou disciplínou, která s kritickými sociálními vědami (s ekonomikou, sociologií a politologií) sdílí jejich emancipační zájem (myslím, že v zásadě v tom pravdu mají, kdežto jejich negativní vztah ke každé ontologii, tedy i k dialektické, je víc než problematický), pak už v této její charakteristice a v tomto jejím zájmu je obsažena její naprosto nutná dialektičnost. Jürgen Habermas konstatoval o výše uvedených sociálních vědách, že sice mají podobně jako přírodní empirickoanalytické vědy za cíl vědění nomologické, že se však s tím jako disciplíny kritické spokojit nemohou. Každá z těchto věd „usiluje vždy ještě dále o to, aby zjistila, kdy její teoretické výroky postihují invariantní zákonitosti sociální aktivity vůbec a kdy registrují jen ideologicky zmrazené, v zásadě však proměnné a nestálé závislosti. Pokud nastane tento případ, počítá kritika ideologie, podobně ostatně jako psychoanalýza, s tím, že informace o zákonitých souvislostech vytvoří ve vědomí osoby, o níž jde, určitý předpoklad pro reflexi. Tou pak může být překonána úroveň vědomí nereflektovaného, která je předpokladem těchto zákonitostí. Kriticky zprostředkované poznání zákonitostí může pak tímto způsobem ne sice zbavit zákon jeho platnosti, ale předcházet tomu, aby se podle něho něco dalo. Metodologický rámec, jenž vymezuje smysl platnosti této kategorie kritických výroků, je dán pojmem sebereflexe. Ta totiž vyprošťuje subjekt ze závislosti na hypostazovaných mocnostech. Sebereflexe je vedena emancipačním poznávacím zájmem“.⁶³ Oč více ideologicky zmrazených, v zásadě však proměnných závislostí je třeba kriticky – reflexí a sebereflexí – překonávat ve filosofii!? Objekty zkoumání zmíněných sociálních věd jsou neobyčejně složité, objekty skutečných filosofických úvah jako objekty nikdy přesně nevymezené jsou však ještě mnohokrát složitější. Tak náročným objektům může být práva pouze metodologie, o níž neplatí, že čím jsou její pravidla a vědy obecnější, tím je co do svého obsahu prázdnější, ale pouze dialektickologická metodologie, která je natolik pružná, obecná i specifická, že může pomoci řešit sebekomplikovanější filosofické problémy.

Vezměme jako příklad otázku, zda ve starověké a středověké filosofii

⁶³ Jürgen Habermas, *Poznání a zájmy*, Filosofický časopis ČSAV. 1967, 2, str. 194.

byl označovací smysl termínů subjekt a objekt opačný než dnes (původně se subjekty chápaly jako substance-nositelé různých vlastností a objekty jako jakési obsahy vědomí). V kladné odpovědi na tuto otázku je implikován předpoklad, že každé jiné než gnoseologické pojetí subjektu a objektu, tj. jiné jejich pojetí, než je jejich pojetí především nebo výhradně jako kategorií teoretickopoznávacích (to se považuje za pojetí typické pro novověk až po současnost), je pouze záležitostí starověké a středověké filosofie. Byť jen zběžný pohled na prameny, zvláště na prameny novověké až současné filosofie, nás však lehce přesvědčí o tom, že je třeba považovat za neobyčejně náročný problém otázku, zda tomu tak doopravdy bylo a je, hlavně pak otázku, zda tomu tak bylo a je ve filosofii marxistické. Při řešení tohoto problému se ukázalo plodným zvolit jako výchozí obecně teoretický předpoklad odpověď v souladu s heuristickou funkcí dialektické rozpornosti myšlení a konstatovat, že tomu tak bylo a je, současně však nebylo a není.⁶⁴ Jednu kapitolu článku, v němž jsme se o řešení pokusili (op. c., str. 593–595), jsme pak věnovali rozboru celého neobyčejně složitého klubka souvislostí a smyslů, v nichž platí, že „tomu tak bylo a je“, v následující kapitole (op. c., str. 595–600) jsme se potom obírali analýzou snad ještě komplikovanější struktury smyslů a souvislostí, o jejichž myšlenkově konkrétní totalitě lze stejně pravdivě konstatovat, že „tomu tak nebylo a není“.

Z provedených analýz vyplynulo, že nemarxistické gnoseologické koncepce subjektu a objektu ve svých krajních pozitivistických formách a nemarxistické ontologické koncepce těchto kategorií (pojetí subjektu a objektu převážně nebo výhradně jako pojmů ontologických) ve svých krajních existencialistických formách se dialekticky vylučují tak, jako dialektikodilematicky probíhala i jejich předhistorie. O tom, že nejde o absolutní, naprosté, ale o dialektické dilemma mezi nimi, svědčí nejen Jaspersova tendence vstřebat do existencialistických koncepcí všechna možná pojetí, ale také soudobá tendence k vyústění novopozitivistických stanovisek do realismu, hlavně objektivně idealistického typu.⁶⁵ Naproti tomu jak skutečný marxistický gnoseologismus, tak skutečný marxistický ontologismus v pojetí subjektu a objektu je možno považovat za parciálně pravdivé, a jako takové lze je dialekticky syntetizovat. Taková dialektická syntéza je možná především na půdě racionálně orientované linie marxistické filosofie, nikoli ovšem v podobě mechanického sloučení obou ve formě jakési gnoseologicko-ontologické koncepce (ve svých krajních formách se i ty dialekticky vylučují), ale v takovém pojetí, v němž by dialektika subjektu a objektu měla gnoseologicko-ontologický charakter. Naznačit poněkud obsírněji, v čem by měl spočívat tento charakter, jsme se pokusili jinde;⁶⁶ zde postačí konstatovat, že v této dialektice by se mělo počítat se subjektem jako s gnoseologickou kategorií se silným

⁶⁴ Srovnej J. Kocka, Objekt, sborník Otázky dialektiky poznania, Bratislava 1961, str. 10–11, hlavně pak L. Tošenovský, O jedné otázce dialektiky objektu a subjektu, Filozofia, 1967, 6, str. 591 a d.

⁶⁵ Srovnej tamtéž, str. 600–601.

⁶⁶ Srovnej tamtéž, str. 604–605; srovnej také Sborník o otázkách dialektiky poznání, Filosofický časopis ČSAV, 1962, 2, str. 232.

aspektem ontologickým a s objektem jako s kategorií ontologickou se silným aspektem gnoseologickým.

Negativní důsledky nedostatečného uplatňování (prakticky: neuplatňování) doporučení vyplývajících z dialektickologických zákonů možno demonstrovat rozborem díla jedné západoněmecké autorky.

Před několika léty si Ingeborg Wirthová položila v knize *Realismus und Apriorismus in Nicolai Hartmanns Erkenntnistheorie* (Berlin 1965) otázku, zda je noetický realismus slučitelný s apriorismem. Analýza názorů Nicolaie Hartmanna, který jejich slučitelnost považuje za něco samozřejmého, představuje v této knize v podstatě metodu řešení daného problému.

Autorka počítá s tím, že v tom případě, jestliže se ukáže, že u Hartmanna nejde ani o skutečný realismus, ani o apriorismus, anebo jestliže aspoň jeden z nich nebude rozborem u Nic. Hartmanna prokázán, pak bude přesvědčivě dokázáno, že realismus není v jedné filosofické soustavě s apriorismem slučitelný. V polemice s různými autory autorka pak přesvědčivě dovedla, že Nic. Hartmann noetický realista byl (dodejme, že objektivně idealistický realista). Pokud jde o apriorismus, lze lehce prokázat (autorka to však neučinila), že Nic. Hartmann jeho stoupencem byl i nebyl. Nebyl ve smyslu apriorismu ani descartovského, ani kantovského. Uznával vznik jedněch kategorií cestou apriorní, současně však vycházel z toho, že některé kategorie jsou už jako podmínka veškeré zkušenosti v podobě elementů obsaženy ve vědomí. Nic. Hartmann tedy počítá s potenciální existencí některých kategorií poznání v subjektu, což silně připomíná Leibnizovo učení o vrozenosti jistých náklonností, návyků a přirozených potencií, které Leibniz spojoval s odmítnutím učení o hotových vrozených idejích. Poněvadž autorka zůstala jen u apriori v jeho kantovském smyslu, došla nejen k závěru, že Nic. Hartmannovi se nepodařilo sloučit noetický realismus s apriorismem, ale také k tomu, že jakýkoli „pojem poznání apriori uvnitř noetického realismu nemá smysl a mělo by se od něho důsledně upouštět“.⁶⁷ První její „chyba“ tedy spočívá v tom, že se ani nepokusila uplatnit doporučení, vyplývajících ze „zákona“ dialektické rozpornosti myšlení.

Druhá autorčina chyba (tentokrát skutečná chyba, nikoli jen metodologický nedostatek) je v tom, že apriorismus nepojala jako bohatě strukturovaný jev, který sice ve své kantovské podstatě s realismem slučitelný není (i když i v Kantově soustavě představuje předpoklad existence nepoznatelných věcí o sobě dílčí realistické momenty), a proto se s ním vylučuje, ovšem jen dialekticky, protože současně leibnizovská forma apriorismu, jakož i forma tzv. relativního apriorismu,⁶⁸ s realismem slu-

⁶⁷ Op. c., str. 133.

⁶⁸ Bez určité relativně apriorní kategoriální výzbroje neprobíhá žádný skutečný poznávací proces. Přitom vždy určité kategorie a metodologické principy si poznávající člověk či kolektiv až celá jedna generace poznávajících lidí osvojuje už před započatím nového poznávacího procesu či aktu (v tomto smyslu jsou právě relativně apriorní). V marxistické literatuře na tento typ apriorismu první upozornil, pokud vím, Lad. Tondl ve studii *Kausální analýsa a kausální explikace*, uveřejněné v knize *K metodologii experimentálních věd*, Praha 1959, str. 250–251. U Hartmanna je tento typ vystopovatelný v jeho pojetí apriorního poznání „jako chodu...“, který zůstává vázán na občas fungující kategorie“. Viz op. c. Wirthové,

čitelné jsou (ta druhá dokonce i s realismem materialistickým, pokud je v dostatečné míře filosofickou koncepcí dialektickou). Autorka tedy o vztahu mezi realismem a apriorismem neuvažovala jako o jevech dialektickodilematických, a proto také přehlédla, že je možná dialektická syntéza realismu, zvláště některých jeho typů, s některými (i když nepodstatnými) formami apriorismu.

Pokud jde o uplatňování dialektickologických principů ve filosofii, aspoň těch, jimž jsme v předcházející kapitole věnovali nejvíce pozornosti, postačí, když se na tomto místě stručně zastavíme u otázky intenzity uplatňování historismu a strukturace v obou základních skupinách filosofických disciplín, v disciplínách historickofilosofických a systematickofilosofických.

Historik filosofie bude asi uplatňovat princip historismu ve větší míře, půjde-li o postizení vývoje filosofického myšlení, uplatní však častěji a výrazněji princip strukturace než historismu, bude-li chtít na základě strukturálního rozboru různých filosofických soustav provádět jejich komparaci (třeba bez ohledu na jejich časový sled). Systematická filosofie, pokud svou antisystémovost pojímá jako odmítnutí jakéhokoli strnulého systému, může svou strukturu chápat jen jako dynamickou, dialektickou. Jde v ní ovšem především o používání dialektickologického principu strukturace, nicméně v jednotlivých případech, zvláště v počátečních etapách filosofických analýz, je mnohdy žádoucí prevalence historismu.

*

V. Dragan a I. Kuchár ve zprávě o konferenci na téma Filosofické a logické problémy metodologie napsali, že — pokud jde o „metodologické aplikace dialektické logiky v současné době“ — L. Tošenovský má za to, že „je aplikovatelná pouze ve filosofických disciplínách“.⁶⁹ To je v každém případě nepřesné. Zdůrazňoval jsem, že je aplikovatelná jen ve filosofických úvahách. Měl jsem přitom na mysli, že je sice aplikovatelná především ve filosofických disciplínách (myslím, že to platí i o současnosti), je však také použitelná nejen jako rámcový a orientační metodologický nástroj v úvahách speciálních vědců, které mají filosofický charakter (většinou v přípravných a v závěrečných etapách zkoumání), ale též přímo ve speciálně vědních oborech, pokud povaha předmětu zkoumání v těchto oborech svou složitostí — dynamičností a rozporuplností — je velmi příbuzná charakteru objektů filosofických úvah.

5. Dialektickologická metodologie a speciální vědy

Používání dialektiky, včetně dialektickologické metodologie, ve speciálních vědách je skutečný problém. O problém jde hlavně proto, že mnohé speciální vědy jsou s to ve vlastních speciálně vědních analýzách objevovat tím více pravdy, čím úzkostlivěji volí specifické metody zkou-

str. 135, bod b). — Obširnou recenzi citovaného díla Ingeborg Wirthové jsme uveřejnili ve Sborníku prací fil. fak., Brno, B 14 (1967), str. 115–118. Srovnej také recenzi téže knihy z pera Hariolfa Oberera, uveřejněnou v časopise Zeitschrift für philosophische Forschung, 21 (1967), 1, str. 163 a d.

⁶⁹ Srovnej Filosofický časopis ČSAV, 1966, 6, str. 877.

mání s ohledem na charakter zkoumaného objektu a čím méně se dají odvádět od svého vlastního bádání nekonkrétními, pseudodialektickými poučkami. (Stačí v té věci připomenout nedávné smutné zkušenosti sovětské genetiky.) Na druhé straně však objekty zkoumání některých speciálních věd jsou skutečně tak složité a rozporné, že je lze – co do jejich složitosti – směle srovnávat s mnohými objekty filosofických úvah. Při studiu takových objektů nemůže nebýt užitečné, přihlíží-li se k myšlenkově konkrétním poznatkům dialektiky, zvláště pak, berou-li se v úvahu rámcová doporučení a orientační zásady dialektickologické metodologie.

Jaké jsou možnosti využívání dialektickologické metodologie ve speciálních vědách (v jednotlivých jejich skupinách) s ohledem na jejich objekt zkoumání? V odpovědi na tuto otázku nám bude tanout na mysli většinou dialektickologická metodologie vůbec, i když konkrétně se dotkneme některých orientačních zásad a rámcových doporučení, především těch, jejichž rozboru jsme věnovali nejvíce pozornosti.

Ne bez zajímavosti je skutečnost, že čím má ten nebo onen princip či doporučení jakýsi širší rádius, tj. čím je uplatnitelný ve více speciálních vědách, tím je současně z hlediska metodologické operativnosti pojmávané speciálně vědně méně účinný. Např. princip historismu je s ohledem na objekt bádání žádoucí uplatňovat ve všech speciálních vědách, a to už vzhledem k tomu, co lze vyvodit z jedné Marxovy myšlenky, že totiž veškerá věda – s výjimkou matematiky a formální logiky – je ve své podstatě *historií* svého předmětu zkoumání. (Z hlediska epistemologického, pojmáme-li vědu jako vývoj vědění, jako dějiny vývoje speciálního vědění, je historií i matematika a formální logika.) Nelze však současně nevidět, že tato orientační zásada představuje v mnohých speciálních vědách zcela neoperativní obecné hledisko nebo samozřejmost, kterou navíc ještě tyto vědy vždy vyzývorkují, kdykoli se v nich může použít exaktních, hlavně matematických metod.

O strukturaci, pojmávané jako dialektickologický princip, platí něco podobného s tím rozdílem, že jako bohatě pročleněná orientační zásada, schopná „adoptovat“ i některé prvky jiných metodologií (modelování, fenomenologie), vykazuje přece jen v průměru vyšší stupeň operativnosti. Obecně platí, že se nevylučuje v míře tak velké jako historismus s používáním matematických metod. I když dialektickologický princip struktura začíná být ve své podstatě uplatňován v organismické biologii (v podobě nedůsledně dialektické se ho v některých směrech teoretické biologie využívá již od prvních desetiletí 20. století) a byl by pravděpodobně uvědoměle uplatnitelný i v některých chemických vědách a vědách o zemi (bezděčně, ve formě neuvědoměle dialektické je v nich uplatňován už dávno), dochází zatím k nejintenzivnějšímu jeho používání hlavně ve vědách společenských. Přitom nejde jen o psychologii, sociální a kulturní antropologii, o sociologii, vědy ekonomické a politické.⁷⁰ V Československu, jak jsme již uvedli, patří k sociálním disciplínám už tradičně používajícím strukturální metodologie také vědy o umění, zvláště poetika, a vědy lingvistické, zvláště obecná jazykověda a fonologie, i některé další příbuzné

⁷⁰ Jean Viet uvažuje o používání strukturálních metod právě jen v těchto vědách. Srovnej o tom kap. II.–VI. jeho knihy *Les méthodes structuralistes...* (viz poznámka 53).

obory. Není bez zajímavosti, že právě předmět zkoumání všech těchto zmenovaných věd (a také ovšem věd historických) vykazuje onu výše zmíněnou složitost srovnatelnou se složitostí objektů filosofických úvah.

O všech speciálních vědách, které jsou jednoznačně exaktní nebo výrazně tendují k zexaktnění, o vědách matematických, fyzikálních, o vědách technických, o kybernetice a mnoha dalších platí, že jsou s to přinášet tím více cenných objevů, čím je v nich méně nepřesností a čím je v nich více modelovosti, matematicky přesně postížených vztahů atp. S tím není vůbec v rozporu poznatek, že v době příprav analýz i v těchto vědách, dále ve chvílích jejich vyhodnocování a začleňování jejich výsledků do širších souvislostí, jakož i v těch okamžicích, kdy speciální vědec, pracující v uvedených oborech, pociťuje potřebu poodstoupit od objektu svého zkoumání s cílem prohloubit svůj pohled, svou metodu, může být přiměřené použití dialektickologických metodologických principů a rámcových doporučení neobyčejně plodné. Ve všech těchto případech závisí na konkrétní potřebě bádání, hlavně na jeho cíli, který z dialektickologických principů a doporučení má převažovat nad kterým. Speciální vědec se v takových okamžicích stává filosofem své disciplíny či základního předmětu svého zkoumání (např. filosofem fyziky či neživé přírody) a — ať chce či nechce — také jako filosof uvažuje. Musí proto také rozhodovat o tom, zda a v jakých vzájemných relacích použije dialektickologických (filosofickometodologických) orientačních zásad a rámcových doporučení.

Často se připomíná, že v přelomových fázích vědeckých struktur, konkrétně v obdobích kvalitativních změn ve vývoji té které speciální vědy, je vždy na místě také dialektický způsob uvažování o krizových i jiných zásadních otázkách toho kterého vědního oboru. Právě na tuto skutečnost ve vztahu k tzv. krizi fyziky ze začátku našeho století nejednou upozorňoval V. I. Lenin.^{70a}

Bude prospěšné demonstrovat možnost využívání dialektickologické metodologie aspoň stručným rozбором jednoho konkrétního problému. Otakar Zich nám svého času položil otázku, jak možno využít doporučení vyplývajících ze „zákona“ dialektickologického zdůvodňování při zdůvodňování pravdivosti těch nebo oněch tezí o tom, kam a jak se bude pohybovat ta nebo ona cyklóna. (Vědět, kam a jak se bude pohybovat, je zajisté pro obyvatele naší zeměkoule, v nichž se cyklóny dost často vyskytují, neobyčejně potřebné.) Odpověděli jsme, že dialektickologicky lze jen velice těžko zdůvodňovat pravdivost tezí o jednotlivých až jedinečných jevech zkoumaných speciálními vědami. Kudy, jakou rychlostí apod. se bude pohybovat určitá cyklóna nebo jejich rodina, to nejen nelze zjišťovat prostředky „dialektické logiky“, ale žádná dialektickologická dpo-

^{70a} Některé konkrétní příklady aplikace rámcových doporučení (těch, které vyplývají z dialektickologických „zákonů“) v dějinách přírodních věd jsme uvedli v referátě *Über die Gesetze der materialistischen Dialektik als Logik*, *Wissensch. Zeitschr. der E.-M.-A.-Univ., Greifswald, XIII (1964), Math.-naturw. R., 2–3*. Podrobný rozbor problematiky této, jakož i předcházející podkapitoly (obě sice představují jádro druhé kapitoly této naší monografie, z pochopitelných důvodů jsme však museli věnovat nejvíce místa analýze vlastní dialektickologické metodologie) patří podle našeho názoru do dialektické filosofie vědy. Jako jeden z bodů programu této disciplíny vytyčujeme studium dialektickologické stránky vědy (filosofické i speciální) v kapitole třetí, v podkapitole 2 b.

ručení a orientační zásady nám přitom příliš nepomohou; snad jenom jako pomocný nástroj jedné jednoznačně pomocné meteorologické metody. Je totiž možno dialektickologickým rozbořením tezí o tom, jak vznikaly a jak se pohybovaly cyklóny v minulosti (zvláště v téže oblasti země), dojít k závěru, jakým způsobem by bylo vhodné v hrubých rysech (v obecně teoretické rovině) vést a zaměřovat úvahy a na jejich základě pak případně volit speciální metody zkoumání tohoto jevu. Meteorolog, analyzující výsledky meteorologických pozorování a zkoumání z minulých let (desetiletí i celých staletí, pokud jsou k dispozici záznamy), může považovat za dialekticky zdůvodněné, a tím i v dostatečné míře pravdivé jen ty teze o cyklóně, jejichž zdůvodnění dosáhlo dost vysokého stupně úplnosti při vyhodnocování výsledků, dosažených při praktické aplikaci těchto tezí (v meteorologických předpovědích, při přípravě preventivních opatření apod.).

Obecně platí, že všude tam, kde je z hlediska speciálně vědního zkoumání žádoucí vyhodnocovat vývoj vědění o tom nebo onom jevu, je možno při analýze tohoto vývoje, tedy v jeho epistemologických rozbořích, poměrně dost úspěšně uplatnit dialektickologickou metodologii.⁷¹ Je to proto, že to jsou právě takové, popř. i některé jiné obdobné filosofické momenty speciálně vědní metodologie, které nutí speciální vědce, aby také filosofovali, aby volili k některým jevům filosofický přístup. Lze mít za to, že toto filosofování je jednou z nejvýznamnějších konkrétních forem, v nichž filosofie plní svou integrační funkci ve vývoji vědění.

Speciální vědy operují některými pojmy, které jsou základní v té které speciální vědě, a jsou proto jejich (speciálně vědními) kategoriemi. Jsou to pojmy někdy dost velké obecnosti (síla, energie, chemický prvek, mineralogický jedinec, informace apod.), které mají také svůj dialektickologický aspekt, protože jako pojmy souvisí (vzájemně se pronikají apod.) s jinými pojmy a kategoriemi. Pro žádnou speciální vědu nepředstavuje analýza tohoto jejich aspektu prvořadý úkol. V každém případě při realizaci tohoto úkolu (v některých etapách vývoje té nebo oné speciální vědy to může být do jisté míry užitečné) je žádoucí používat také dialektickologické metodologie.

Vztah dialektickologické metodologie a vědy je ve větší míře problematický, než se na prvý pohled může zdát. Převažující analytický způsob speciálně vědního uvažování, jakož i jeho objektivismus, spatřující většinou etnost v absolutní likvidaci jakýchkoli antropocentrických hledisek a odhlížející ve velké míře (téměř úplně) od člověka jako bytosti prakticky aktivní, poznávající a myšlenkově reprodukcující jsoucno, není zrovna nejvhodnějším polem pro aplikaci dialektiky a dialektickologické metodologie. Nelze však zapomínat, že tato vláda analytičnosti a objektivismu nemusí zůstat trvalým rysem speciálních věd. Je dokonce pravděpodobné, že poté, co se v jednotlivých vědách a v jednotlivých skupinách věd nahromadí velké množství nových poznatků, nastoupí éra takového obhlížení tohoto množství, v němž dialektický pohled se stane absolutní nezbytností. Ostatně v úvahách o řešení otázek bezpečnosti a zajištění lidské existence na této planetě může sehrát dialektickologická metodologie nemalou úlohu už dnes.

⁷¹ Srovnej Teorie pravdy jako součást... (viz pozn. 11), str. 86, 97 a 99.